

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Кафедра загальної та соціальної психології

**ПРОЯВИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ:
ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Кваліфікаційна робота

здобувачки вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, денної форми здобуття освіти,
спеціальності 053 Психологія

Юлії КОБРИНОВИЧ

Науковий керівник:

доцент кафедри загальної та
соціальної психології,
кандидат психологічних наук,
доцент

Ольга УГРИН

Рецензент:

доцент кафедри загальної та
соціальної психології,
кандидат психологічних наук,
доцент

Оксана ХРИСТУК

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«___» _____ 2025 р., протокол № _____

Завідувач кафедри загальної та соціальної психології

доктор психологічних наук, професор

_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

АНОТАЦІЯ

Кобринович Юлія. Кваліфікаційна робота на тему «Прояви деструктивної поведінки підлітків: психологічний аспект».

У роботі проаналізовано та опрацьовано поняття деструктивної поведінки, особливості деструктивної поведінки у підлітків, форми та фактори впливу на її розвиток.

Виявлено, що існує зв'язок між рівнем деструктивності поведінки підлітків та особливостями батьківського впливу, сімейної атмосфери й емоційної підтримки. Виявлено наявність статистично значущих зв'язків між схильністю до суїцидальної поведінки, як одного з проявів деструктивної поведінки, та емоційними характеристиками особистості, що дозволяє говорити про актуальність цієї проблеми в українському соціокультурному контексті. Спостерігається наявність статевих відмінностей у проявах окремих форм деструктивної поведінки, зокрема: фізичної агресії, негативізму та індексу ворожості - із тенденцією до підвищення емоційної напруги та внутрішньої агресії у дівчат. Існує багатовимірна структура деструктивної поведінки, де домінують такі чинники, як емоційна нестабільність, внутрішня дезорганізація, почуття провини, агресія та прагнення до незалежності.

Ключові слова: деструктивна поведінка, підлітковий вік, суїцидальна поведінка, агресія, форми агресії, міжособистісні відносини, сімейне середовище, емоційна нестабільність, соціальна адаптація.

Kobrynovich Yuliia. Qualification thesis on the topic: «Manifestation of destructive behaviour in adolescents: psychological aspect.»

The work analyzes and elaborates the concept of destructive behavior, peculiarities of destructive behavior in adolescents, forms and factors influencing its development.

It was found that there is a connection between the level of destructive behavior of adolescents and the features of parental influence, family atmosphere and emotional support. It was found that there are statistically significant connections between the tendency to suicidal behavior, as one of the manifestations of destructive behavior, and emotional characteristics of the personality, which allows us to speak about the relevance of this problem in the Ukrainiansocio-cultural context. There are gender differences in the manifestations of certain forms of destructive behavior, in particular: physical aggression, negativism and hostility index - with a tendency to increase emotional tension and internal aggression in girls. There is a multidimensional structure of destructive behavior, dominated by such factors as emotional instability, internal disorganization, guilt, aggression and the desire for independence.

Keywords: destructive behavior, adolescence, suicidal behavior, aggression, forms of aggression, interpersonal relationships, family environment, emotional instability, social adaptation.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ.....	8
1.1.Загальна характеристика поняття деструктивної поведінки підлітків у психологічній літературі.....	8
1.2. Форми деструктивної поведінки та особливості їх розвитку у підлітковому віці.....	10
1.3. Психологічні чинники формування деструктивної поведінки підлітків.....	13
Висновок до 1-го розділу.....	15
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ.....	16
2.1.Методологічні засади проведення емпіричного дослідження та опис вибірки.....	16
2.2.Аналіз результатів описової статистики.....	19
2.3.Кореляційний аналіз результатів.....	24
2.4.Порівняльний аналіз даних.....	31
2.5. Факторний аналіз даних.....	37
Висновок до 2-го розділу	41
ВИСНОВОК	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	47
ДОДАТКИ.....	52

ВСТУП

Актуальність дослідження. Підлітковий вік у біологічному, соціальному та психологічному аспектах є найскладнішим та потребує значних ресурсів особистості, оскільки впливає на її становлення як зрілої особи, серед усіх етапів життя людини. В цей період відбувається глобальна перебудова основних функцій організму, набуття особливих навичок соціальної адаптації та формується нова репрезентація себе, як особистості у соціумі, формування ціннісно-моральних орієнтирів та фундаментальних засад для формування власної системи світогляду. Однак під впливом різних психологічних аспектів та соціальних чинників, підлітки можуть демонструвати схильність до деструктивних видів поведінки, що становить загрозу для розвитку конструктивної структури особистості та соціальної адаптації.

Контекст деструктивної поведінки може проявлятися у різних формах: адиктивність, саморуйнівні дії, агресія, делінквентність та інші.

Даною проблематикою займалися такі вчені як С.Д.Максименко у праці «Генезис особистості», Т.А.Семигіна, О.О.Кучер «Соціальна робота з дітьми девіантної поведінки», О.В.Сухомлинська в праці «Педагогіка толерантності», І.В. Дмитрієва «Агресивна поведінка підлітків: психологічний аналіз» та інші.

Причини виникнення форм такої поведінки завжди залишаються комплексними і в своїй суті задіюють цілу низку можливих факторів пов'язаних з індивідуальними особливостями розвитку, соціальним середовищем, емоційними станом та здатністю виражати їх, психологічним кліматом в сім'ї.

Під впливом змін в соціальному середовищі та деформації культуральних особливостей через вплив війни та пандемії в Україні існує прогресуюча тенденція до деструктивної поведінки серед підлітків. Сукупність дії стресорів впливає на психологічні аспекти соціальних підсистем та особливості психологічного розвитку особистості, що може бути каталізатором виникнення схильностей, чи власне деструктивної поведінки.

Дане дослідження орієнтоване на аналіз статистичних даних та виявлення тенденцій до поширення деструктивної поведінки підлітків у контексті впливу на

них різних психосоціальних чинників. Враховуючи масштабність поширення даного явища в українському суспільстві існує, необхідність поглиблено його дослідити та доповнити теоретичні та емпіричні положення у цій темі.

Результати проведеного теоретико-емпіричного дослідження можуть допомогти науковцям розробити психопрофілактичні засоби для запобігання розвитку деструктивної поведінки у підлітків та дозволити знайти рішення для перспективного особистісного розвитку молоді. Що і зумовило актуальність мого дослідження.

Об'єкт: деструктивна поведінка

Предмет: психологічні аспекти прояву деструктивної поведінки підлітків

Мета: виявити прояви деструктивної поведінки підлітків в психологічному аспекті.

Для досягнення поставленої мети нами були запропоновані наступні **Завдання:**

1. На теоретичному рівні дослідити та проаналізувати поняття деструктивної поведінки, її форм та чинників формування у підлітків.
2. Описати особливості розвитку деструктивної поведінки підлітків
3. Провести емпіричне дослідження на предмет деструктивної поведінки у підлітків в психологічному аспекті.
4. Виявити та описати значимість впливу сімейного оточення на розвиток деструктивної поведінки
5. Визначити схильність підлітків до суїцидальної та агресивної поведінки як наслідку розвитку деструктивних тенденцій.

Гіпотеза 1. Припускаємо, що існує взаємозв'язок між деструктивною поведінкою підлітків та показниками батьківської сім'ї.

Гіпотеза 2. Можемо зробити припущення, що серед підлітків в українському суспільстві широко поширені тенденції схильності до деструктивної поведінки.

Гіпотеза 3. Можемо припустити, що ймовірно існують статеві відмінності у прояві фізичної агресії, негативізму, роздратування, індексу агресивності та індексу ворожості.

Методи дослідження: Для реалізації поставлених завдань використовувались теоретичні методи: аналіз, систематизація, класифікація, конкретизація та узагальнення літературних джерел. Емпіричні методи включали психодіагностичне тестування за допомогою наступних методик:

- 1.«Методика діагностики показників та форм агресії» А. Басса та А. Дарки за адаптації А.К. Осиницького;
- 2.Опитувальник «Шкала сімейного оточення» - Б. Шейфер та М. Руддін (за адаптації О.Угрин);
- 3.«Багатофакторний особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В)» розроблена Й. Ільяновим, Р. Фаренбергом та Х. Зельгом (за адаптації Н.Чайка);
4. Методика «Визначення схильності до суїцидальної поведінки » М.Горська.

Для інтерпретації отриманих даних використано методи математичної статистики даних (пакет SPSS 26): описова статистика, кореляційний аналіз (лінійна кореляція Пірсона), порівняльний аналіз (за t-критерієм Стюдента) та факторний аналіз.

Наукова новизна: проведено теоретичний аналіз сучасної психологічної літератури з урахуванням психологічних особливостей сучасних підлітків. Досліджено та описано проблематику деструктивної поведінки підлітків у психологічному аспекті. На основі індивідуального аналізу теоретичних положень та особливостей емпіричного дослідження було зроблено загальний висновок. Емпіричне дослідження психологічного аспекту деструктивної поведінки підлітків проводилось безпосередньо для написання кваліфікаційної роботи та доповнення емпіричних положень, що забезпечує інформацію про актуальний психоемоційний стан український підлітків.

Теоретичне значення роботи: доповнено наукові уявлення про психологічні чинники деструктивної поведінки у підлітковому віці. Уточнено зміст поняття «деструктивна поведінка» в межах вікової психології та

проаналізовано особистісні фактори ,які можуть сприяти її розвитку. Отримані результати емпіричного дослідження розширюють теоретичну базу сучасної психології підліткового віку та можуть бути використані фахівцями для подальших наукових досліджень у сфері девіантної психології.

Практичне значення роботи: Результати теоретико-емпіричного дослідження можуть використовуватись у діяльності шкільних психологів, педагогів, соціальних працівників, а також фахівців, що працюють із підлітками у кризових умовах.Виявлені психологічні особливості підлітків з проявами деструктивної поведінки можуть стати каталізатором для розробки програм із запобігання розвитку деструктивної поведінки підлітків, тренінгів спрямованих на зниження рівня агресії, тривожності, суїцидальних проявів та інших деструктивних тенденцій.

Структура роботи: робота складається із змісту, вступу, двох основних розділів , загальних висновків, списку використаної літератури та додатків

РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1.Загальна характеристика поняття деструктивної поведінки підлітків у психологічній літературі.

У сучасному суспільстві під впливом зовнішніх чинників та розвитком пропаганди ментального здоров'я поступово зникає стигматизація щодо психічних розладів, корінь формування яких можуть бути закладеними під час активного формування особистості постає питання про дезадаптивні та деструктивні форми поведінки підлітків, які, в свою чергу, можуть спровокувати розлади дезадаптації у дорослому віці [4].

Деструктивна поведінка у підлітків характеризує собою цілий спектр відхилень, які мають свої форми вияву у вигляді опозиції до соціальних норм, агресивної поведінки та аутоагресивних проявів, схильністю до внутрішніх девіантних моделей та зовнішніх у вигляді взаємодії у соціумі [15]. Причиною цього, може бути певний контекст взаємодії різноманітних чинників пов'язаних як з індивідуально-особистісним чинниками так і з соціально-економічною роллю сім'ї, соціальними умовами в якому зростають підлітки, дезадаптивні механізми через призму сімейних взаємин [3]. Власне, сама класифікація деструктивних дій, як певна система , яка несе в собі загрозу щодо психічного, фізичного та соціального розвитку, виразність таких форм саме у підлітковому віці може бути обумовлена специфікою вікової кризи та нейробіологічними факторами особливостей розвитку [24].

Парадоксально, але згідно до недавніх досліджень підлітків, часто деструкції поведінкових механізмів можуть бути спричинені відсутністю здорової соціалізації та негативним впливом оточення з аналогічними моделями поведінки, що свідчить про те, що деструктивні прояви працюють як зараження, через контекст сенситивності і складності перехідного вікового етапу [13]. Деструктивна поведінка як чинник протидії соціуму в контексті, коли недостатня соціалізація провокує прогресування формування дезадаптивних механізмів

поведінки, створює циклічність щодо взаємовпливу цих аспектів один на одного [11].

В наукових джерелах часто зазначається вплив психоемоційних факторів на ризику розвитку саморуйнівної поведінки, які провокують розвиток глибоких внутрішніх переживань, зокрема, можливий вплив фрустраційних ситуацій, підвищеної тривожності та внутрішнього напруження[26]. Ці чинники можуть сильно взаємодіяти між собою, тому перебування у цих станах може мати здатність підсилювати наявні негативні реакції та бути стимулюючим фактором до подальшого розвитку самоушкоджуючої моделі поведінки [11].

Шкурко І.М. вважає, що деструктивна поведінка є однією із можливих форм реагування на фруструючі та стресові ситуації, де руйнівний шлях обирається підлітком як відповідь на відсутність конструктивних механізмів саморегуляції, через відсутність у підлітків достатньо сформованого критичного оцінювання емоційних впливів та реакцій на життєві труднощі [32].

Марченко О.С. наголошує на впливах сімейного оточення та формування моделей подолання фрустрацій та низький рівень самосприйняття підлітків, що може спонукати до пошуку альтернативної моделі поведінки [20].

У контексті психолого-педагогічного аналізу схильностей до деструктивної поведінки Г. Кондратенко виділяє типи деструктивної поведінки такі як: девіантна, делінквентна, аутоагресивна (зокрема суїцидальні схильності та ризикована поведінка [16].

Таким чином, у сучасній літературі деструктивна поведінка підлітків розглядається як комплексний та багатфакторний аспект, що формується на перетині різноманітних складових, які впливають на формування особистості [28]. Саме поняття деструкції має широке охоплення у проявах, таким чином комплексність цих процесів вимагає подальшого глибокого дослідження з урахуванням критеріїв, які відіграють значну роль у деструктивних проявах [5].

1.2. Форми деструктивної поведінки та особливості їх розвитку у підлітковому віці

Внаслідок дії різних чинників, деструктивна поведінка може мати різні форми прояву та свої особливості в контексті підліткового віку [2]. Деструктивну поведінку можна поділити на два типи. До першого відносяться деструкції спрямовані на суспільство та соціальні зв'язки підлітка та може складатись із :

–Фізичного насилля. Підлітки у сучасному суспільстві схильні проявляти агресивні тенденції , наносити тілесні ушкодження одноліткам, молодшим братам чи сестрам, чи навіть дорослим [10]. Така поведінка має імпульсивний чи афективний характер та може виникнути внаслідок реакції на внутрішнє напруження особистості, почуття несправедливості по відношенню до них, чи важливих для них людей, булінг чи потреби у визнанні з боку значущих дорослих [8]. У деяких випадках без належної підтримки в сім'ї чи оточенні може перерости в антисоціальну чи делінквентну поведінку [2] .

-Булінгу, як форми морального приниження та однією з найпоширеніших форм деструктивної поведінки серед підлітків в українському суспільстві. Може проявлятися у регулярному ігноруванні , цькуванні , соціальній ізоляції жертви з боку агресора[15]. Булінг може бути як прямим знущанням так і приховану форму у вигляді іронії , виключення з групи чи маніпуляції.Цей вид деструктивної поведінки може стати передумовою виникнення в жертви тривожних і депресивних розладів чи суїцидальних схильностей [3].

-Порушення соціальних норм також являється одним із зовнішніх проявів деструктивної поведінки [24] .До цього аспекту відносяться систематичні прогули навчання, втечі з дому, обман дорослих, що часто спостерігається у підлітків як протестна поведінка або наслідком дефіциту уваги з боку батьків чи значущих дорослих. Такі підлітки прагнуть незалежності, зменшення контролю по відношенню до себе, довіри з боку старших , але водночас виявляють незрілість у прийнятті рішень [1].

-Вандалізм являється одним із основних видів деструктивної поведінки . Цим поняттям називають навмисне псування чи знищення чужого майна, до

прикладу обмальовування стін, лавок, розбивання вікон, навмисні підпали. Часто має демонстративний характер та виступає як протест проти загальноприйнятих норм та заборон. Здійснюється задля отримання авторитету в групі [23].

-Хуліганські дії та правопорушення також можуть супроводжуватись зухвалою чи агресивною поведінкою, порушенням правопорядку в громадських місцях та конфліктами з дорослими чи нецензурною лексикою [11]. Може здійснюватись дрібне хуліганство, крадіжки, участь у розбоях, вживання алкоголю чи психоактивних речовин. Такі прояви вказують на значніший рівень дезадаптації та є наслідком систематичного ігнорування з боку дорослих та виховного занедбання [26].

До внутрішньо деструктивного типу поведінки підлітків відноситься не система дій спрямованих на зовні, а дії направленні на самознищення, самопокарання та заподіяння шкоди власному здоров'ю [31]. Така поведінка часто може бути наслідком булінгу зі сторони інших, низької самооцінки, дефіциту любові, уваги чи підтримки, негативних переконань про себе, соціальної ізоляції, тривалого стресу чи посттравматичних станів [1]. До цього виду деструктивної поведінки відносяться:

- Аутоагресія(самопошкодження). Це свідоме заподіяння шкоди власному тілу : порізи, удари, припікання, вибивання волосся, дряпання, які можуть здійснюватись для приглушення внутрішньо емоційного стану за допомогою фізичного болю чи вираження емоційного напруження[7]. Такі дії не завжди є суїцидальними, але можуть призвести до небезпечних наслідків. Часто підлітки не афішують факт самопошкодження, ховаючи рани під одягом [34].

-Суїцидальні тенденції широко поширені серед сучасних підлітків, та включають в себе думки про самогубство, планування, погрози чи навіть спроби суїциду[30]. Формується під впливом емоційної нестабільності, насильства в сім'ї чи школі, відчуття безвиході. Суїцидальні думки можуть бути прихованими і стати явними лише тоді, коли ситуація буде надзвичайно загрозливою для життя чи здоров'я підлітка [8].

-Залежна(адиктивна) поведінка. Формується як механізм втечі від несприятливого сімейного оточення, об'єктивної реальності, тривоги чи для зменшення емоційного напруження [32]. Підлітки можуть починати з компульсивного вживання їжі, надмірного перебування в соціальних мережах чи іграх , але поступово ці деструктивні копінг-стратегії подолання стресу можуть перетворюватися на залежності. Адиктивна поведінка є непрямом формою аутоагресії , оскільки руйнує організм і психіку підлітка [22].

- Соціальна ізоляція супроводжується униканням будь-яких контактів із ровесниками, батьками чи іншими дорослими. Підлітки добровільно ізолюють себе, обмежують спілкування відмовляються від соціальної активності . Можуть відчувати себе самотніми, зайвими, покинутими чи навіть «ненормальними», за їхніми мірками. Такий стан супроводжується депресивними тенденціями та може бути передумовою суїцидальної поведінки чи адикцій [27].

Важливо зазначити що розвиток деструктивної поведінки підлітків має свої особливості, та є результатом взаємодії внутрішнього психологічного світу особистості із соціумом. Основою виступає відреагування незадоволених базових потреб- у визнанні, автономії, приналежності, безпеці за допомогою девіантних моделей поведінки [33]. На психологічному рівні підліток переживає перебудову свідомості, зміну цінностей та внаслідок цього зростає чутливість до оцінки чи критики оточуючих [17]. З'являється бажання самоствердитися , що не завжди знаходить конструктивні шляхи вирішення.Через виникнення внутрішніх конфліктів, фрустрації, підліток починає проявляти себе через агресію, протест , ризикову чи протизаконну поведінку [4].

Соціальне оточення в такому випадку не лише впливає а й закріплює поведінкові патерни. У сім'ях де переважає емоційна холодність та відчуженість від дитини, конфлікти та гіперопіка не може формуватись здорова модель реагування на різні виклики з якими стикається підліток [15]. У шкільному оточенні відчуження, булінг або байдужість вчителів провокують негативну самореалізацію- через опір правилам, залучення до деструктивних компаній чи субкультур [19].

Отже, деструктивна поведінка має дві форми прояву: спрямованість на зовнішній світ до якого належить: вандалізм, хуліганство, булінг, фізичне насилля, порушення соціальних норм та правопорушення, та спрямованість проти себе: аутоагресія (самопошкодження), адиктивна та суїцидальна поведінка та самоізоляція. Розвивається внаслідок незадоволених базових потреб у визнанні, автономності, приналежності до групи та безпеці [6]. Може виникати як протест чи спосіб самоствердження у групі. Підсилюється негативним середовищем перебування підлітка та може перетворюватись у серйозні проблеми людини [30].

1.3. Психологічні чинники формування деструктивної поведінки підлітків.

Деструктивна поведінка у підлітків як явище включає в себе широкий формат різноманітних факторів, які можуть чинити прямий вплив на формування таких моделей поведінки [26]. Одними із визначних чинників є психоемоційні стани підлітків, сімейна атмосфера, роль індивідуального вікового розвитку протягом процесу становлення особистості [14].

Роль психоемоційного стану напряду впливає на саморуйнуючі прояви. До прикладу, за даними української дослідниці О.Калініченко, підвищений рівень тривожності є каталізатором хронічної емоційної напруги та може формувати у підлітків нездорове уявлення про власну «Я - концепцію», що як перспектива може перерости у аутоагресію, самозвинувачення та можливу соціальної ізоляції [13]. Також, до значних психоемоційних чинників дослідниця І.Синельникова відносить фрустраційні впливи [26]. У підлітковому віці фрустрація може викликатись як реакція на неспроможність відповідати соціальним очікуванням, досягати бажаного результату, неможливості до коректної соціальної адаптації підсилено впливом гормональних та біологічних факторів вікових процесів. Можливий розвиток деструктивних схильностей провокується емоційним напруженням, зниженою здатністю до раціоналізації власних дій та хиткою особистісною рівновагою, в таких випадках поведінка може трансформуватись у

імпульсивні, опозиційні та ризиковані дії, не виключається, також аутоагресивні та адиктивні прояви [35].

Важко переоцінити соціальний чинник деструктивних проявах підлітків, свого роду, він є як наслідком так і каталізатором поведінкових патернів. Наявність дисфункцій у соціальних взаємодіях таких як: конфліктна або неповна сім'я, педагогічна та інтелектуальна занедбаність, адиктивні прояви у родинах, відсутність прикладу дорослої моделі поведінки [29]. Це пояснює, що значною мірою окрім зовнішнього соціального середовища впливає також мікросоціальні детермінанти, тобто, дисфункційні сімейні умови [21].

Дослідження О.Гриценко вказує на нестачу позитивного соціального оточення та емоційної підтримки в процесі формування підліткових ідентичностей, сприяє пошуку соціальних взаємин через деструктивні прояви, які в свою чергу сприяють ще більшу дисфункцію поведінкових патернів та відчуженість до знаходження свого місця у суспільних групах [5]. Комунікація у школі, також відноситься до соціальних чинників, які мають прямий вплив, негативний досвід взаємодії з однолітками та педагогів, виключення підлітків з соціального оточення або відсутність причетності таких підлітків до значущих форм діяльності, провокує ризик демонстративного реагування та опозиційно налаштованих проти [24].

Закордонні джерела часто орієнтуються на індивідуальні психологічні чинники, зокрема визначають, емоційну нестійкість як один із провідних чинників до формування деструктивних проявів, за рахунок, вразливостей до впливів зовнішніх чинників та нездатністю проявляти адекватну реакцію на них [9].

Висновок до 1-го розділу

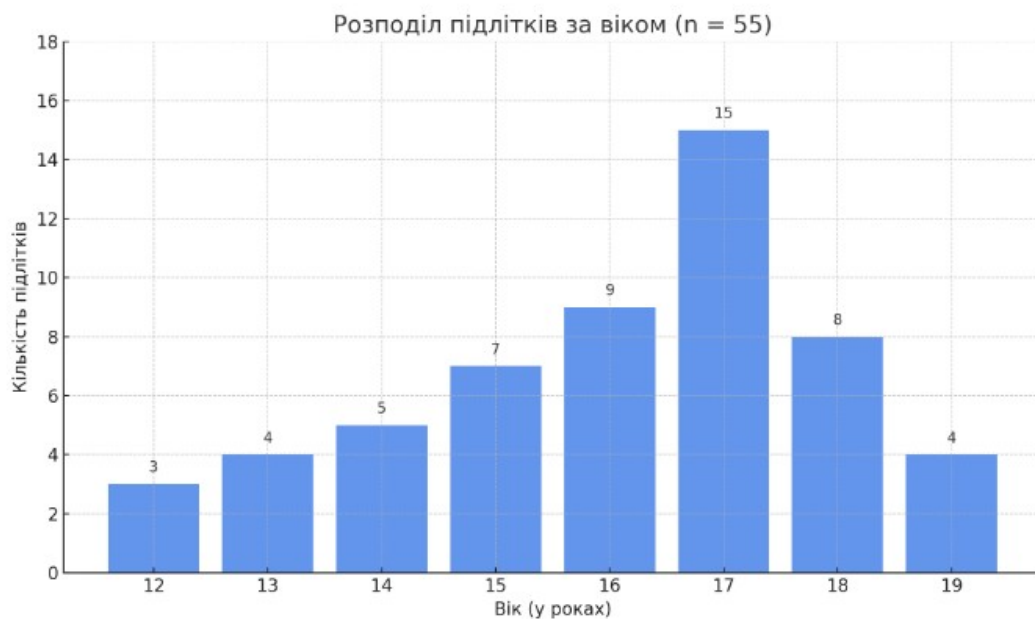
Отже, серед сучасних науковців вже давно тема деструктивності у поведінці підлітків є актуальною. Цікавість до теми викликана поширеністю цього явища у суспільстві та акцентом соціуму на подібних проявах [25]. Проаналізовано наукові підходи до інтерпретації чинників та класифікацією самого терміну з огляду на їх власні роботи в межах цієї теми. Ми отримали загальне уявлення про поняття деструктивної поведінки, їх особливостей та форм прояву, тому можемо говорити про комплексність та багатофакторність цього поняття [7].

Деструктивна поведінка, як система поведінкових проявів, певною мірою, може бути спрямована на порушення соціальних норм, аутоагресивності та зовнішньої агресії. Форми деструктивних моделей виокремлюються за чинниками направленості агресивності, тобто, вирізняється внутрішня та зовнішня можливість прояву таких патернів, до яких, також, можуть належати види адиктивності, суїцидальні схильності та демонстративна поведінка. Контекст прояву конкретної форми поведінки залежить від індивідуально-особистісних характеристик та емпіричного досвіду кожного з окремих взятих представників даної групи досліджуваних [28]. Особливу увагу приділено психологічним чинникам, які сприяють формуванню деструктивної поведінки, до них відносять порушення емоційної сфери, фрустрацію, негативний соціальний чинник та досвід взаємодії у соціумі, вплив антисоціальних груп.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Методологічні засади проведення емпіричного дослідження та опис вибірки

У нашому психологічному дослідженні взяло участь 55 осіб підліткового віку 12-19 років (мал.2.1.), 29 жінок, 26 чоловіків (Мал.2.2.). . .

Малюнок 2.1.

Малюнок 2.2.

Головною метою дослідження було виявлення психологічних чинників проявів деструктивної поведінки, зокрема, їх зв'язку викликаному внутрішньою

атмосферою у сім'ї, особливості сімейного оточення, індивідуальними особистісними характеристиками, схильностями підлітків та їх емоційних реакцій, зокрема, за фактором вікових категорій та статі.

Реалізація поставлених завдань дослідження здійснювалась за допомогою використання комплексу психодіагностичних методик, націлених на вияви основних проявів деструкцій. Тестування проводилось різними способами - Google формах та в очному форматі, за використання таких методик : «Методика діагностики показників та форм агресії» А. Басса та А. Даркі за адаптації А.К. Осиницького, опитувальник «Шкала сімейного оточення» - Б. Шейфер та М. Руддін (за адаптації О.Угрин), «Багатофакторний особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В)» розроблена Й. Ільяновим, Р. Фаренбергом та Х. Зельгом (за адаптації Н.Чайка), Методика «Визначення схильності до суїцидальної поведінки» М.Горська.

Для того аби визначити рівень проявів та форм агресивної поведінки, було використано «Методика діагностики показників та форм агресії» А. Басса та А. - спрямована на виявлення схильності до форм агресивної поведінки та способів демонстрації її. Методика містить 75 тверджень , на які пропонується відповісти ствердно або заперечуючи, відповідно до того наскільки відповідь характерна для респондента.Діагностичні критерії отримуються на основі таких шкал як: «Фізична агресія», «Вербальна агресія», «Опосередкована агресія», «Негативізм», «Роздратування», «Підозрілість», «Образа», «Почуття провини», «Індекс агресивності», «Індекс ворожості». Діагностика кожної із описаних форм агресивної поведінки здійснюється за рахунок отримання даних за кожною із шкал методики.

Для визначення індивідуально-особистісних характеристик респондентів використано «Багатофакторний особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В)». Опитувальник містить 114 тверджень, на які пропонується дати відповідь «Так» або «Ні». Отримані бали підраховуються у відповідності до співпадиння до ключа кожної з окремих 12 шкал, які включають в себе «Невротичність», «Психопатизація», «депресивність», «Емоційна стійкість»,

«Спілкування», «Стійкість до стресу», «Реактивна агресивність», «Сором'язливість», «Відкритість», «Саморегуляція», «Екстраверсія-інтроверсія», «Маскулінність-фемінність».

Також, була використана методика «Визначення схильності до суїцидальної поведінки» М.Горської для визначення суїцидальних ризиків серед підлітків та виявлення суїцидальних тенденцій як форми деструкції. Респондентам пропонується 44 твердження, на які потрібно відповісти за ступенем вираженості описаного у твердженні процесу відповідно до особистісних характеристик у опитуваних. Методика містить 4 шкали («Тривожність», «Фрустрація», «Ригідність», «Агресія»), підсумовуючи бали яких формується шкала «Схильності до суїцидальної поведінки». Підрахунок балів за шкалами відбувається на основі обчислення загальної кількості балів у відповідності до отриманих результатів.

Задля виявлення особливостей виховання та сімейних відносин застосовано «Шкала сімейного оточення» (Б. Шейфера та М. Руддіна, адаптована Угрин О.Г.) Методика містить 90 тверджень відповідно до 10 шкал, на які пропонується дати відповідь «Так» або «Ні», на основі яких проводиться підрахунок отриманих балів за ключем відповідно до шкал, з подальшим порівнянням отриманих даних із середнім значенням нормативного профілю. Методика охоплює наступні шкали: «Згуртованість», «Експресивність», «Конфлікт», «Незалежність», «Орієнтація на досягнення», «Інтелектуально-культурна орієнтація», «Орієнтація на активний відпочинок», «Морально-етичні аспекти», «Організація», «Контроль».

2.2. Аналіз результатів описової статистики

Результати описової статистики дозволяють вивчити середні значення проявів деструктивної поведінки підлітків у психологічному аспекті. Це було досягнуто обчисленням відповідних показників (див. ДОДАТОК В, Табл. 2.1).

Таблиця 2.1. Описова статистика показників деструктивної поведінки у підлітків за методикою «Діагностика показників та форм агресії» А. Басса та А. Даркі за адаптації А.К. Осиницького

Показники	К- сть осіб (N)	Сер. Знач.	Мін. Знач.	Макс. Знач.	Станд. відхилення
Фізична агресія	55	45,42	11	99	22,49
Вербальна агресія	55	61,42	16	96	19,606
Непряма агресія	55	75,87	13	117	20,442
Негативізм	55	37,45	0	80	25,256
Роздратування	55	54,16	9	72	16,476
Підозрілість	55	57,6	22	99	19,855
Образа	55	66,65	13	104	22,663
Відчуття провини	55	62,8	33	99	18,896
Індекс агресивності	55	61,1	22	86	16,662
Індекс ворожості	55	62,31	18	91	17,021

Найбільші показники в описовій статистиці методики «Діагностика показників та форм агресії» проявили шкали «Непряма агресія» ($M = 75,87$) та «Образа» ($M = 66,65$). Високі показники за цими шкалами свідчать про наявність у досліджуваних підлітків проявів деструктивної поведінки, зокрема, схильність до

непрямих форм агресії, а також підвищеної образливості, що може супроводжуватися накопиченням негативних емоцій.

Разом з цим, для них у найменшій мірі характерні такі форми деструктивної поведінки, як «Негативізм» ($M = 37,45$) та «Фізична агресія» ($M = 45,42$), що вказує на менш виражену схильність до відкритого протистояння та прямого фізичного впливу, що ще раз підкреслює високий вплив таких шкал, як «Непряма агресія» та «Образа».

Результати описової статистики засвідчили й середні показники прояву схильності підлітків до суїцидальної поведінки (див.Табл.2.2). Так, в найбільшій мірі для них характерно шкали «Тривожності» ($M = 11,6$) та «Фрустрації» ($M = 10,91$). Високі показники за цими шкалами свідчать про наявність у підлітків емоційної нестабільності та внутрішньої напруги, що може на пряму сприяти розвитку деструктивних тенденцій, зокрема, суїцидальної поведінки, як способу уникнення психологічного дискомфорту.

Таблиця 2.2. Описова статистика показників за «Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки» М. Горської

Показники	К-сть осіб (N)	Сер.Знач.	Мін.Знач.	Макс. Знач	Станд. Відхилення
Шкала тривожності	55	11,6	4	20	3,685
Шкала фрустрації	55	10,91	2	19	4,088
Шкала агресії	55	10,13	4	19	4,137
Шкала ригідності	55	10	5	16	2,887

Найменші показники виявили шкали «Агресії» ($M = 10,13$) та «Ригідності» ($M = 10$), що вказує на меншу схильність досліджуваних до відкритого виявлення агресивних реакцій, а також на відносту гнучкість у поведінкових стратегіях у прийнятті змін в собі. Це може свідчити про те, що деструктивні прояви мають переважно внутрішньоособистісний характер і не завжди виявляється ззовні через

Що стосується показників за методикою «Багатофакторний особистісний опитувальник FPI», то результати вказують на те, що в найбільшій мірі для наших респондентів характерним є прояв шкали «Невротичність» ($M = 9,07$), «Депресивність» ($M = 8,96$), «Відкритість» ($M = 9,09$) та «Екстравертованість-інтровертованість» ($M = 9,25$) (див. табл.2.3.).

Таблиця 2.3. Описова статистика показників за методикою «Багатофакторний особистісний опитувальник FPI»

Показники	К-сть осіб (N)	Сер.Знач.	Мін.Знач.	Макс. Знач	Станд. Відхилення
Невротичність	55	9,07	1	15	3,868
Психопатизація	55	6,35	0	12	2,817
депресивність	55	8,96	2	14	3,3
Емоційна стійкість	55	5,87	0	11	2,45
Спілкування	55	6,64	0	13	3,694
Стійкість до стресу	55	4,48	0	8	2,291
Реактивна агресивність	55	5,53	2	10	2,053
Сором'язливість	55	4,51	2	8	1,464
Відкритість	55	9,09	4	13	2,23
Саморегуляція	55	6,2	3	9	1,568
Екстра-інтроверсія	55	9,25	2	13	3,295
Маскулізм-фемінізм	55	5,25	3	8	1,430

Високі значення за шкалами «Невротичність» і «Депресивність» свідчать про підвищений рівень емоційної нестабільності, тривожності, внутрішньої

напруги до песимістичного сприймання дійсності у підлітків. Це може бути проявом схильності до самоаналізу, або підвищеної чутливості до стресових факторів та внутрішніх конфліктів. Водночас високі результати за шкалами «Відкритість» ($M = 9,09$) та «Екстра-інтроверсія» ($M = 9,25$) вказують на виражену потребу у спілкуванні та емоційній взаємодії та готовність до самовираження, демонстрації власних переконань у відкритому спілкуванні, що може свідчити про зацікавленість до соціальної активності та комунікації, проте разом з цим вони відчують внутрішнє переживання на тлі емоційної нестійкості.

Найнижчі показники показали такі шкали як: «Стійкість до стресу» ($M = 4,48$) та «Сором'язливість» ($M = 4,51$). Це вказує на знижену здатність до подолання психоемоційного напруження та низьку адаптивність до складних життєвих ситуацій під час прояву соціальної взаємодії, що проявляється у слабшій стриманості під час соціальної взаємодії, що може підкреслювати важливість у розвитку навичок емоційної регуляції та стресостійкості в шкільних або сімейних умовах перебування підлітків.

Результати описової статистики засвідчують й середні значення за за методикою «Шкала сімейного оточення - Б. Шейфер та М. Руддін (за адаптації О.Угрин)» (див . табл.2.4.).

Таблиця 2.4. Описова статистика показників за методикою «Шкала сімейного оточення - Б. Шейфер та М. Руддін (за адаптації О.Угрин)»

Показники	К-сть осіб (N)	Сер.Знач	Мін.Знач	Макс.Знач	Станд. відхилення
Згуртованість	55	4,22	1	7	11,146
Експресивність	55	4,60	2	8	1,988
Конфлікт	55	4,42	1	8	1,435
Незалежність	55	4,47	1	7	1,997
Орієнт.на досягнення	55	3,80	0	7	1,643
Інтелектуально-	55	4,35	1	9	2,112

культурна орієнтація					
Орієнт. на акт. відпочинок	55	4,82	1	9	2,287
Морально-етичні аспекти	55	3,84	1	7	2,091
Організація	55	3,65	2	6	1,174
Контроль	55	7,84	1	14	4,144

Найвищі показники за шкалами методики «Шкала сімейного оточення» виявлено за факторами: «Згуртованість» ($M = 4,22$) та «Експресивність» ($M = 4,60$), що вказує на емоційно насичене та відкрите сімейне оточення, що може виступати захисним чинником. Водночас високі рівні шкал «Конфлікт» ($M = 4,42$), та «Незалежність» ($M = 4,47$) можуть бути свідченням напруженості у стосунку з батьками та потребі мінімізації контролю з боку батьків та більшої незалежності підлітка. Також високий рівень конфліктності свідчить про труднощі у взаємодії з соціальним середовищем та оточенням підлітка, знижену здатність до компромісу, що може спричинити агресивну чи конфліктну поведінку. Поєднання високих показників цих факторів може сприяти формуванню деструктивних патернів поведінки у підлітків як спосіб реагування на внутрішню напругу та нестабільність у сім'ї.

Низькі середні значення за шкалами «Орієнтація на досягнення» ($M = 3,80$) «Морально-етичні аспекти» ($M = 3,84$) та «Організація» ($M = 3,65$) свідчать про недостатню розвиненість у сім'ях ціннісно-мотиваційної сфери та здатності підтримувати одне одного. Таке сімейне середовище може характеризуватись відсутністю чітких вимог, слабкою орієнтацією на досягнення мети, низьким рівнем організованості та етичного виховання, що може створювати сприятливі умови для формування деструктивної поведінки.

Підводячи підсумки аналізу описової статистики, результати свідчать про наявність у підлітків ознак деструктивної поведінки, що проявляється переважно

через непряму агресію, образливість, емоційну нестабільність та внутрішню напругу. Деструктивна поведінка при цьому виконує для них функцію психологічного захисту та є спробою компенсувати внутрішню невпевненість, створюючи зовнішній образ сили та незалежності. Водночас виявилось, що важливу роль у формуванні таких проявів відіграє саме сімейне середовище, яке може як підсилювати, так і полегшувати негативні тенденції в поведінці підлітків.

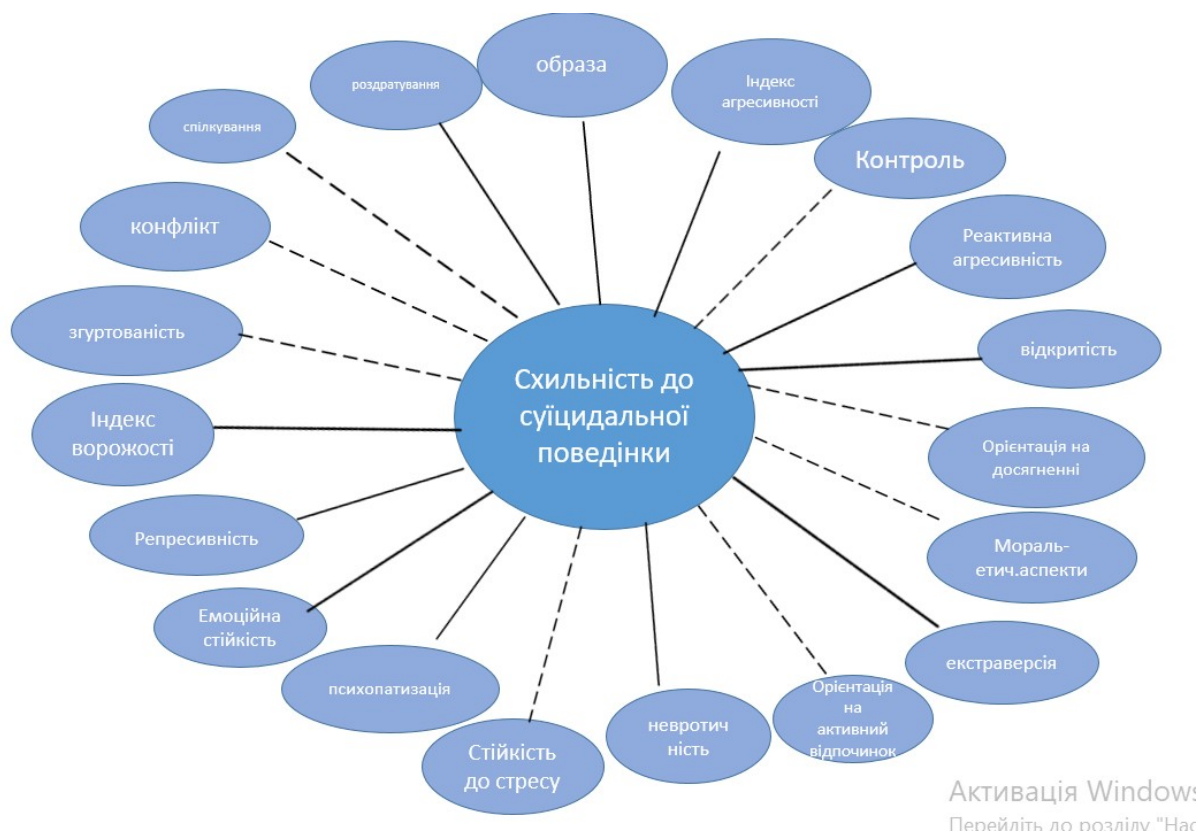
Таким чином, на основі результатів описового аналізу, наша гіпотеза про те, що існує зв'язок між деструктивною поведінкою підлітків та показниками батьківської сім'ї- підтвердилась.

2.3. Кореляційний аналіз результатів

В результаті кореляційного аналізу (Див.Додаток В) встановлено, що чим більше у підлітків буде проявлятися «роздратування» ($r=0,429;p=0,01$), «образа» ($r=0,312;p=0,05$), «агресивність» ($r=0,632;p=0,05$), «реактивна агресивність» ($r=0,458;p=0,01$), «невротичність» ($r=0,689;p=0,01$), «психопатизація» ($r=0,377;p=0,05$), «депресивність» ($r=0,740;p=0,01$), «ворожість» ($r=0,349;p=0,05$), «емоційна стійкість» ($r=0,647;p=0,01$), «екстраверсія» ($r=0,738;p=0,01$), «відкритість» ($r=0,553;p=0,01$), тим більше спостерігатиметься схильність до суїцидальної поведінки. Разом з цим, чим менше «конфліктів в сім'ї» ($r=-0,353;p=0,01$), «згуртованості в сім'ї» ($r=-0,283;p=0,05$), «стійкості до стресу» ($r=-0,4174;p=0,01$), «орієнтації на активний відпочинок» ($r=-0,274;p=0,05$), «відсутні морально-етичні аспекти в сім'ї» ($r=-0,647;p=0,01$) та «орієнтація на досягнення» ($r=-0,329;p=0,05$), «контроль в сім'ї» ($r=-0,350;p=0,01$), тим більше ця схильність зростатиме (мал.2.3.).

Це можна пояснити тим, що у підлітків, які демонструють високий рівень агресії, тривожності, ворожості, емоційної нестабільності не завжди можуть коректно справлятися з фрустраційними ситуаціями та стресом. Водночас відсутність стабільної емоційної підтримки, розуміння та моральних орієнтирів у

сім'ї позбавляє безпечного середовища, або навіть може виступати каталізатором психоемоційних дисфункцій, деструктивних та до суїцидальних форм поведінки.

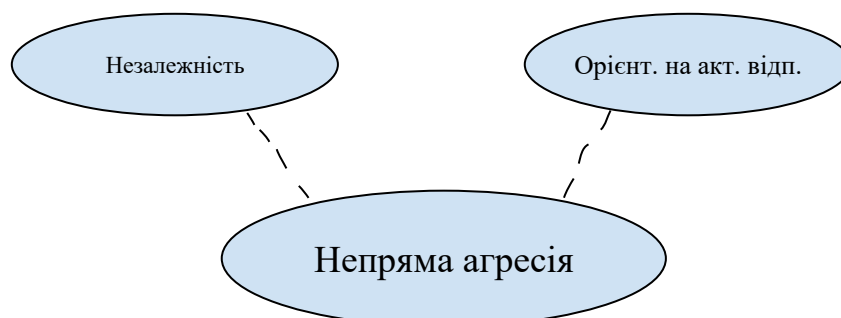
Малюнок 2.3. Кореляційна плеяда за шкалою « Схильність до суїцидальної поведінки »

За отриманими даними кореляційного аналізу спостерігається взаємодія «вербальна агресія» з «фрустрацією» ($r=0,272$; $p<0,05$), припускаємо, чим вищий рівень фрустрації у підлітків, тим більша ймовірність прояву вербальної агресії (мал.2.4).

Малюнок 2.4 Кореляційна плеяда за шкалою «Вербальна агресія»

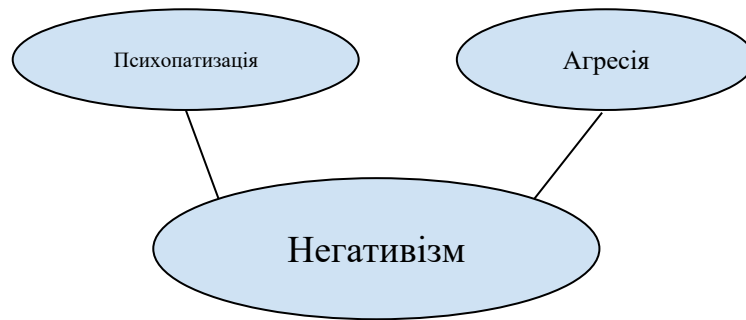
Було встановлено чим вище виражена непряма агресія , тим менше виражена «незалежність» ($r=-0,271$; $p<0,05$) та «схильність до активного відпочинку» ($r=0,330$; $p<0,05$) у сім'ї (мал. 2.5). Це можна пояснити, що таким чином підлітки можуть вести приховану боротьбу за власну автономію, виражаючи це у формі непрямой агресії, в той час незадоволеність своїм становищем, за отриманими даними, здебільшого, не має сублімації у вигляді фізичної активності, що може провокувати подальше накопичення внутрішньої напруги.

Малюнок 2.5. Кореляційна плеяда за шкалою «Непряма агресія»

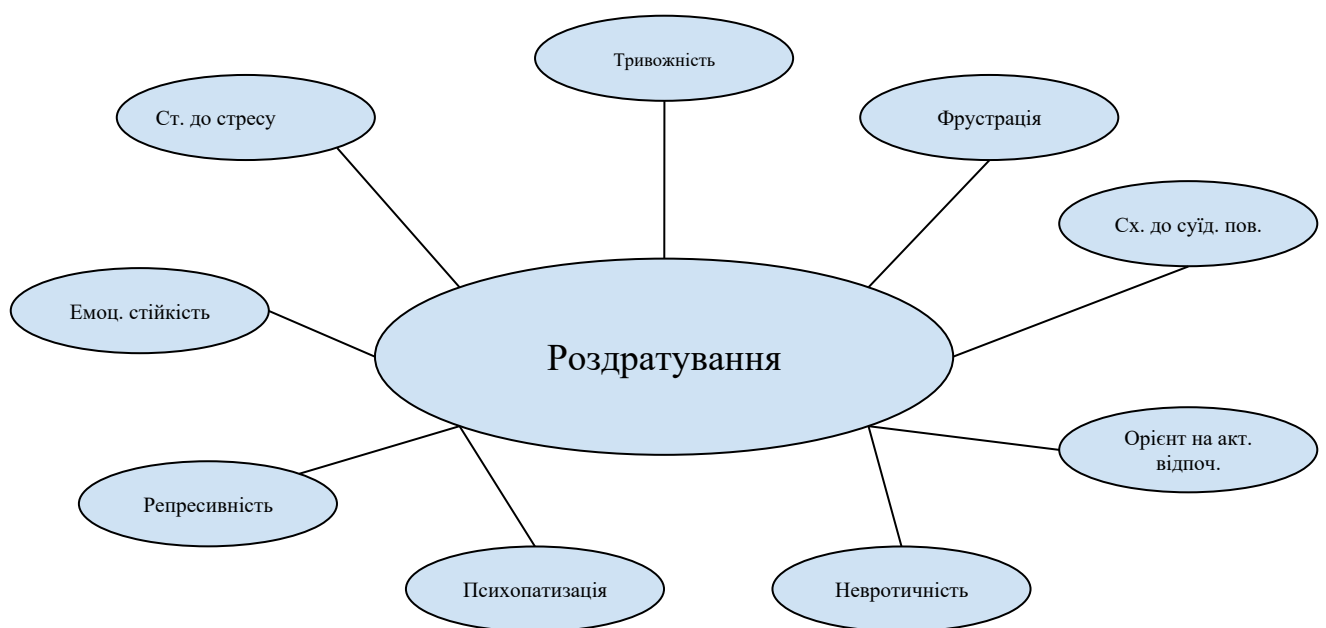
Отримані дані встановили, що чим більше у підлітків виражений «негативізм», тим більша «схильність до агресії» ($r=0,276$; $p<0,05$) та «психопатизації» ($r=0,325$; $p<0,05$). Отримані результати можна пояснити наступним чином — негативізм, може бути маркером деструктивних проявів поведінкових відхилень у підлітків. Неконтрольований негативізм може стимулювати розвиток не лише опозиційної поведінки, яка характерна для

підлітків, але й переростати у антисоціальні риси. Про цю тенденцію також свідчить зв'язок з вираженістю до агресії, що слугує підкріпленням для деструктивних патернів (мал.2.6).

Малюнок 2.6. Кореляційна плеяда «Негативізм»

Отримані результати вказують на те, що чим більше буде спостерігатись роздратування, тим більше буде фрустрації ($r=0,438$; $p<0,01$), невротичності ($r=0,390$; $p<0,01$), психопатизації ($r=0,423$; $p<0,01$) схильності до суїцидальної поведінки ($r=0,429$; $p<0,01$) та тим менший буде прояв стійкості до стресу ($r=-0,291$; $p<0,05$), орієнтації на активний відпочинок ($r=-0,347$; $p<0,01$), орієнтації на морально-етичний аспект ($r=-0,302$; $p<0,01$) (мал 2.7).

Малюнок 2.7. Кореляційна плеяда «Роздратування»

Такі результати можна описати тим, що підлітки, переживають підвищений внутрішній дискомфорт та емоційну напругу, знижену можливість справлятися зі стресом, що провокує схильність до деструктивних патернів, саморуйнівної поведінки. Також у підлітків з вираженим рівнем роздратування, демонструється знижений загальний рівень ціннісно-моральних орієнтирів у сім'ї та певна відсутність до здорової сублімації агресивних станів через фізичну активність.

Виявлено, чим більше буде почуття образи, тим більше буде проявлятися тривожність ($r=0,391; p=0,01$), фрустрація ($r=0,423; p=0,01$), схильність до суїцидальної поведінки ($r=0,312; p=0,05$), невротичність ($r=0,419; p=0,01$), депресивність ($r=0,374; p=0,01$), емоційна стійкість ($r=0,390; p=0,01$) та екстраверсія ($r=0,397; p=0,01$), та в меншій мірі буде проявлятися «орієнтація на активний відпочинок» ($r=-0,319; p=0,05$) (мал. 2.8).

Прямі кореляційні зв'язки образи із тривожністю, фрустрованістю, схильністю до суїцидальної поведінки, невротичністю, депресивністю, емоційною нестабільністю та інтраверсією\екстраверсією свідчать про високий рівень образливості у підлітків пов'язаний із емоційною напруженістю, внутрішнім дискомфортом, низькою здатністю до регуляції власних емоцій і складнощами у взаємодії із суспільством.

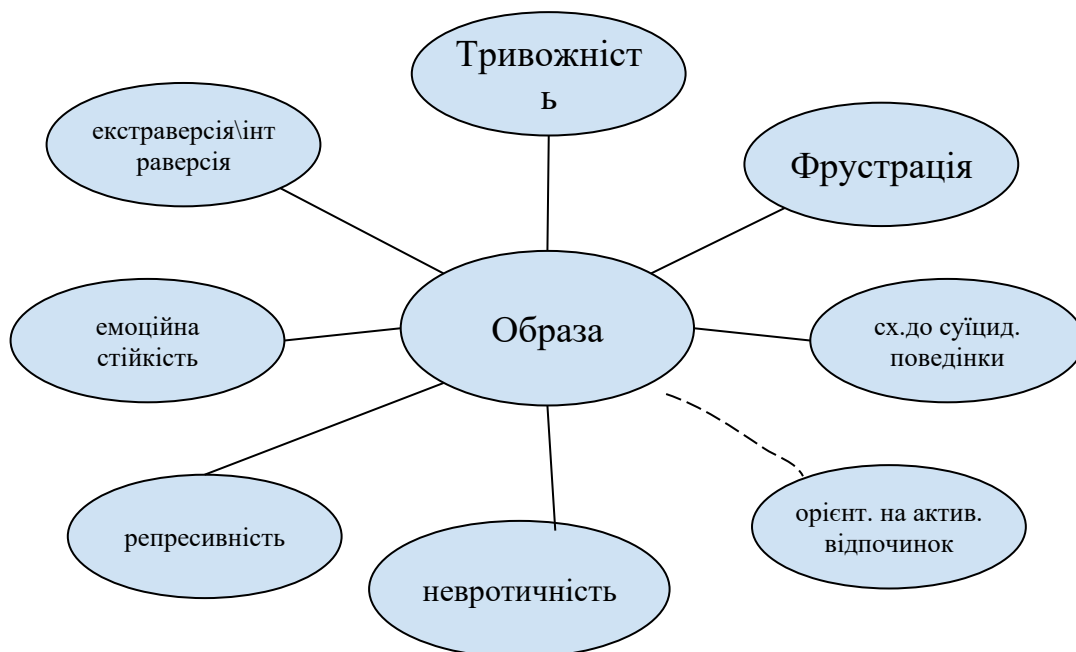
Значна кореляція із тривожністю та фрустрацією демонструє, що почуття образи може супроводжуватись переживанням загрози, незадоволеності потреб, пригніченості та невпевненості у собі. Зв'язок із схильністю до суїцидальної поведінки підтверджує, що образа у цьому віці може посилювати аутоагресивні тенденції.

Кореляція з депресивністю та невротичністю свідчать про внутрішню нестабільність, труднощі з вираженням емоцій, схильність до накопичення негативних переживань та емоційних реакцій.

Прямий зв'язок між рівнем образи та емоційною стійкістю свідчить про те, що підлітки з високою образливістю, можуть мати знижену емоційну

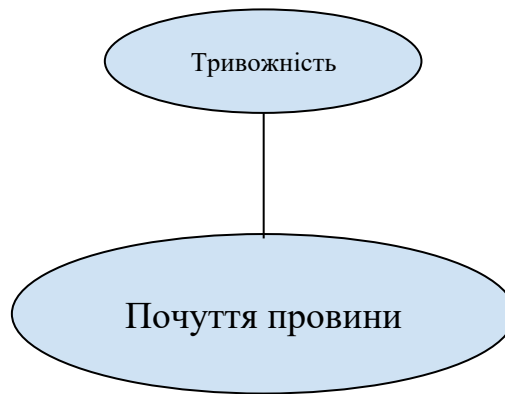
нестабільність. Гостро реагують на зовнішні подразники, легко втрачають внутрішню рівновагу, схильні до емоційних зривів та довготривалих переживань, що ускладнює ефективне подолання стресових ситуацій.

Наявність оберненого зв'язку з орієнтацією на активний відпочинок свідчить про те, що чим вищий рівень образи в підлітка, тим менше схильності до орієнтації на активний відпочинок, занять спортом чи позитивних соціальних практик, що могло б допомогти підлітку розвантажитись від внутрішньої напруги.

Малюнок 2.8. Кореляційна плеяда «Образа»

Отримані дані кореляційного аналізу свідчать, що чим більше виражене «почуття провини», тим більше буде виражена «тривожність» ($r=0,376$; $p=0,01$) у підлітків (мал.2.9).

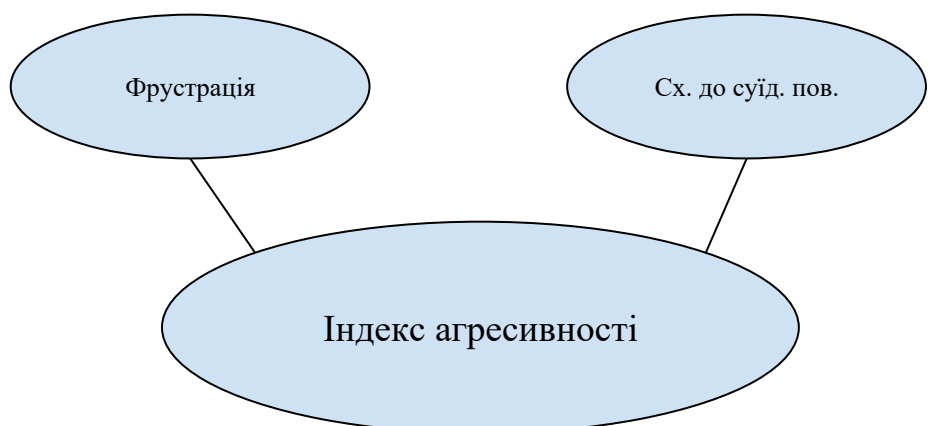

Малюнок 2.9 Кореляційна плеяда «Почуття провини»

Це можна пояснити тим, що почуття провини може виступати своєрідним тригером, або чинником тривожних станів. Через емоційну незрілість та відсутність сформованих механізмів саморегуляції у підлітків, такі стани можуть ставати циклічними і бути каталізаторами один для одного.

Після проведення кореляційного аналізу було встановлено, чим вищий «індекс агресивності» у підлітків, тим вищий «рівень фрустрації» ($r=0,272$; $p=0,05$), «схильності до суїцидальної поведінки» ($r=0,280$; $p=0,05$) (мал.2.10).

Це можна пояснити тим, що у такому випадку агресія може виступати як внутрішнім, так і зовнішнім проявом стагнаційних внутрішніх конфліктів спричинених фрустраційними станами, що може мати свої прояви у деструктивних патернах, аутоагресії або бути предиктором суїцидальних схильностей. Суїцидальна схильність у цьому випадку може виступати як механізми самопошкодження через аутоагресію внаслідок постійного внутрішнього градусу напруги.

Малюнок 2. 10. Кореляційна плеяда «Індекс агресивності»

Отримані дані кореляційного аналізу демонструють й те, чим більше у респондентів буде спостерігатись ворожість, тим більше зростатиме «тривожність ($r=0,364$; $p=0,01$), фрустрація ($r=0,422$; $p=0,01$), схильність до суїцидальної поведінки ($r=0,349$; $p=0,01$), невротичність ($r=0,328$; $p=0,05$), депресивність ($r=0,343$; $p=0,05$) (мал. 2.10).

Ми можемо пояснити ці результати тим, що у підлітковому віці ворожість може виступати маркером формування дезадаптивних патернів поведінки, через низку стимулюючих факторів, які провокують її подальший розвиток і самі по собі, можуть виступати деструктивними чинниками.

Таким чином, на основі кореляційного аналізу та спостереження значних кореляційних зв'язків, наша гіпотеза про те, що в українському суспільстві широко поширені тенденції схильності до суїцидальної поведінки серед підлітків - підтвердилась.

2.4. Порівняльний аналіз даних

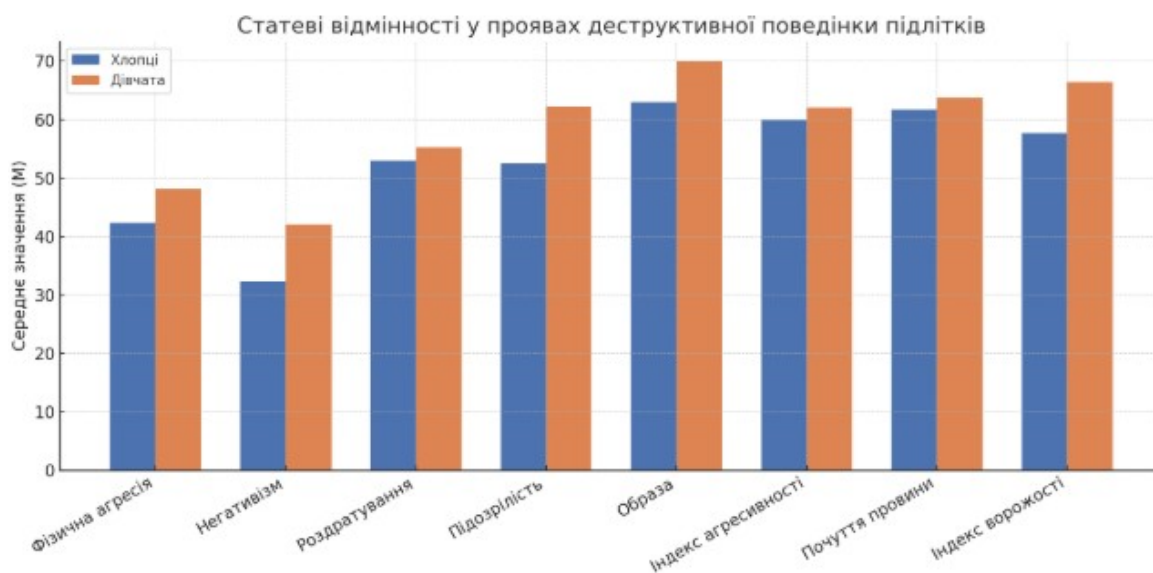
Для визначення відмінностей вікових чи статевих у прояві деструктивної поведінки підлітків було проведено порівняльний аналіз за Т-критерієм Стьюдента (Див. Додаток Г).

Так, для виявлення **статевих відмінностей** у прояві деструктивної поведінки підлітків респондентів було поділено на дві групи. До першої групи віднесли чоловіків, до другої -жінок. Порівняльний аналіз дозволив встановити наступні відмінності за такими шкалами як: фізична агресія, негативізм, роздратування, почуття провини, підозрілість, образа, індекс ворожості , індекс агресивності (див.Таб.2.5., мал.2.11) За фактором статі між визначеними групами спостерігаються значущі відмінності

*Таблиця 2.5.Результати порівняльного аналізу статевих відмінностей у прояві
деструктивної поведінки підлітків*

	М Чоловіки	М Жінки
Фізична агресія	42,35	48,17
Негативізм	32,31	42,07
Роздратування	52,96	55,24
Підозрілість	52,46	62,21
Образа	63,00	69,93
Індекс агресивності	59,99	62,09
Почуття провини	61,77	63,72
Індекс ворожості	57,73	66,41

Згідно з отриманими результатами порівняльного аналізу можемо охарактеризувати жінок, як більш схильних до «фізичної агресії» ($M=48,17$), через вплив гормональних змін, нестабільність емоцій та сильні емоційні реакції на міжособистісні конфлікти. У дівчат така форма агресії може виникати як реакція на сильний стрес, насилля, образу чи тиск з боку інших. Натомість у чоловіків середній показник «фізичної агресії» ($M=42,35$), дещо нижчий, як і з іншими шкалами це може бути обумовлене особливостями соціалізації, де для чоловічої статі повинна бути характерна емоційна стриманість та стійкість.

Малюнок 2.11. Середні значення прояву статевих відмінностей у прояві показників деструктивної поведінки

Вищі показники «негативізму» ($M=42,07$) у дівчат можуть бути пов'язані із внутрішньою боротьбою за автономність, емоційною чутливістю, та опором контролю з боку оточуючих. У підлітковому віці дівчата мають більш критичне ставлення до загальних соціально прийнятих норм та авторитетів, що підсилює таку протестну поведінку. Натомість у хлопців «негативізм» нижчий ($M=32,32$), що може вказувати на спрямування протестної поведінки не в пасивну опозицію, а наприклад, в уникнення, ігнорування чи депресивність.

У порівнянні з хлопцями ($M=52,96$), дівчата більш схильні до «роздратування» ($M=55,24$), внутрішнього напруження, афективних станів, що зумовлює підвищену реактивність на подразники. Може проявлятися у протесті на будь-які заборони, контроль з боку батьків емоційними спалахами або сильними реакціями на незначні подразники. У хлопців такий стан може бути більш імпульсивним і рідко переходить в стійкі форми.

Згідно з проведеним дослідженням «підозрілість» також в більшій мірі переважає у дівчат, про що й свідчить високий показник за цією шкалою ($M=62,21$), що може бути спричинене хвилюванням за соціальні зв'язки. Такі переживання формують підвищену тривожність та недовіру до інших.

Також вищі показники спостерігаються у дівчат за шкалою «Образ» ($M=69,93$), що може вказувати на те, що дівчата більш схильні ображатись, що пов'язано з глибшим сприйняттям думки оточуючих.

«Індекс агресивності» також дещо більший серед дівчат ($M=62,09$), проте агресивність у дівчат може бути менш помітною зовні, але є глибшою у внутрішніх переживаннях. Її зростання пов'язане з емоційною чутливістю та сприйняттям. Хлопці, попри очікувану більшу агресивність, можуть її уникати про що свідчить отримане середнє значення цього показника ($M=59,99$), через адаптацію до соціальних умов, виховання, соціальні вимоги або сублімацію її у різні види спорту.

Дівчата більш схильні до самозвинувачення, що викликає «почуття провини» ($M=63,72$), що обумовлено високим рівнем моральної рефлексії та страху осуду. У хлопців «почуття провини» теж присутнє ($M=61,77$), проте його прояви можуть бути приглушеними через стереотипне виховання із фразами «чоловіки не мають плакати» або через раціоналізацію деструктивних дій.

Згідно з показниками «індекс ворожості» більший у дівчат ($M=66,41$), що може проявлятися як наслідок накопиченої внутрішньої напруги, соціального тиску або непрямой агресії, яка накопичується без вивільнення.

Для з'ясування вікових особливостей прояву деструктивної поведінки у підлітків (Див. Додаток Г) ми виокремили також дві групи. До першої групи входять респонденти віком від 12 до 16 років включно, до другої - особи віком від 17 до 19 років включно. Відтак, результати порівняльного аналізу свідчить про наступне (див. Табл.2.6.).

Таблиця 2.6
Результати порівняльного аналізу прояву деструктивної поведінки у підлітків різного віку

	М 12-16	М 17-19
Негативізм	39,29	35,56
Підозрілість	58, 54	56, 63
Почуття провини	61,68	63,96
Індекс ворожості	63,05	61,54

Так, перша група підлітків (12-16 років) більш схильна до «негативізму», підозрілості та ворожості. Це проявляється в тому, що причиною можуть бути когнітивні особливості підліткового віку, контекст активного формування власної ідентичності та притаманне цьому ставлення під сумнів авторитетів та бажання набуття автономності. Незначна тенденція на зниження (М=35,56) у старших підлітків може свідчити про вироблення з процесом дорослішання конструктивних методів вираження незгоди та методів саморегуляції.

Високий показник шкали «Підозрілість» (М=58,54) у 1 групи та 2 групи (М=56,63), також можна трактувати як такий, що характерний для осіб підліткового віку. Часто входження у підлітковий етап становлення супроводжується підвищеною чутливістю до зовнішніх впливів, формуванню уявлень про соціальну взаємодію поза контекстом «дорослий - дитина», тому можливе певне сприйняття загроз там, де їх немає через уявлення про можливе зазіхання на власну незалежність у підлітків. У старших підлітків спостерігається незначне послаблення вираженості підозрілості, що може бути спричинено довшою соціальною адаптацією у ролі підлітків та більш розвиненими навичками соціальної взаємодії. Також, високий рівень підозрілості можна припустити, що частково спричинений гормональними та фізичними чинниками перебудови організму у підлітковому віці.

Разом з цим, для підлітків 17-19 років в більшій мірі характерним є прояв «почуття провини». Це свідчить про те, що це може бути спричинене розвитком

емпатії та певною мірою більш сформованим моральним уявленням через набутий соціальний досвід, розуміння наслідків та рефлексією над власним «Я». У підлітків молодшого віку можлива часткова недостатня вираженість сформованого критичного самосприйняття, емоційна забарвленість та ситуативність самого почуття вини. Припускаємо, через активні нейробіологічні та гормональні зміни з якими стикаються підлітки на даному етапі розвитку. Проте, підвищений рівень даної шкали у обох групах може вказувати на можливу схильність до психоемоційної нестабільності та самозвинувачення, провокуванню внутрішніх конфліктів.

Відмінність у показниках за шкалою «Почуття провини» між 1 групою ($M=61,68$) та 2 групою ($M=63,96$) вказує на зростання з віком. Припускаємо, що це Показниках за шкалою «Індекс ворожості» між 1 групою ($M=63,05$) та 2 групою ($M=61,54$) демонструють високий рівень ворожості, що може свідчити про наявність напруженого емоційного стану та чутливість до фрустрацій, схильність до негативних реакцій у міжособистісних стосунках. Вищий показник у підлітків молодшого віку може бути спричинений віковою нестійкістю у емоційній саморегуляції та імпульсивною поведінкою. Нижчий показник у доросліших підлітків свідчить про кращу здатність до контролю емоцій та подолання фрустраційних станів ніж молодші підлітки, але попри те, залишається достатньо високим.

Таким чином, згідно з результатами порівняльного аналізу за Т-критерієм Стьюдента, наша гіпотеза про те, що ймовірно існують статеві відмінності у прояві фізичної агресії, негативізму, роздратування, індексу агресивності та індексу ворожості - підтвердилась. Разом з тим спостерігається підвищення і інших показників серед осіб жіночої статі.

2.5. Факторний аналіз даних

Для дослідження факторної структури отриманих даних та вагомості окремих показників було застосовано факторний аналіз із використанням методу головний компонент (обертання осей Varimax). Рішення про кількість факторів приймалося на основі аналізу точкової діаграми і власних значень (див. ДОДАТОК Е).

За допомогою факторної структури було встановлено 6 латентних факторів, що пояснюють 82.9 % сукупної дисперсії даних.

До першого фактору можемо віднести «Внутрішня дезорганізація та емоційна вразливість», до якого входять такі показники: «невротичність» (0,767), «тривожність» (0,821), «схильність до суїцидальної поведінки» (0,907), «фрустрація» (0,751), «ригідність» (0,816), «депресивність» (0,679). Цей фактор вказує на значні порушення емоційної саморегуляції. Підлітки з високими показниками за цим фактором можуть характеризуватись як емоційно нестабільні, з високим рівнем внутрішньої напруги, невмінням справлятися з фрустрацією чи стресовими подіями та високою вразливістю, що може спровокувати суїцидальні тенденції.

За фактором 2, який можна назвати «Напружені соціальні зв'язки» спостерігається високе навантаження в показників: «згуртованість» (0,884), «конфлікт» (0,734), «незалежність» (0,743), «орієнтація на досягнення» (0,843), «контроль» (0,870) «інтелектуально-культуральна орієнтація» (0,811). Цей фактор описує поєднання високої соціальної орієнтованості та мотиваційного ресурсу з конфліктним та контролюючим фоном. Підлітки орієнтовані на досягнення, самоконтроль, інтелектуальний чи культуральний розвиток та перебувають у стані міжособистісної напруги чи протиріч. Конфліктність у даному аспекті може бути відображенням активної позиції, конкурентності чи внутрішньої напруженості через високі амбіції. Фактор описує психологічний портрет підлітків, які прагнуть успіху та інтегрованості в соціумі, але ці прагнення можуть супроводжуватись конфліктами або боротьбою за визнання.

За навантаженістю фактора 3 можемо його назвати «Агресія як форма деструкції спрямована на соціум». Відносяться показники «індексу агресивності» (0,932), «фізичної агресії» (0,737), «негативізму» (0,737), «роздратування» (0,727), «підозрілості» (0,718). Цей фактор є узагальненням агресивної поведінки спрямованої на соціум. Найбільша навантаженість спостерігається у шкали «індекс агресивності», що може вказувати на переважаючу роль агресивних схильностей у структурі цього чинника. Підлітки з вираженими якостями за цим фактором схильні до фізичної агресії, роздратування, негативізму та високої підозрілості, що може бути реакцією на відчуття загрози чи недовіру до оточення. Це може вказувати на нестійкі емоційні реакції, високу збудливість, що може проявлятися у формі опору, протесту, конфліктності та прямої агресії. Деструктивна поведінка може виступати як спосіб самоствердження, захисту або відповідь на фрустрацію.

Фактор 4- «Організаційна саморегуляція в умовах емоційної реактивності». Значущі факторні навантаження: «організація» (0,793), «реактивна агресивність» (0,733). Виявляє парадоксальне поєднання високого рівня організованості особистості та схильності до реактивної агресивності у відповідь на подразники. Такі респонденти можуть характеризуватися дисциплінованістю, зібраністю, самоконтролем, структурованістю у думках та діях та паралельно бути чутливими до фрустрацій та загроз, що може викликати імпульсивну агресивну реакцію, особливо в ситуаціях конфлікту чи тиску. Це свідчить про те, що навіть добре організовані підлітки можуть переживати емоційні афективні реакції, якщо втрачають контроль чи перепони на шляху до бажаного.

Фактор 5, що отримав назву «Стриманість у вираженні емоцій» із оберненим значенням (-0,836) продемонстрував сильну від'ємне факторне навантаження з показником «Експресивність». Це свідчить про обернений зв'язок рівня експресивності та схильності до деструктивної поведінки. Можна припустити, що підлітки, які схильні до меншої демонстрації своїх емоцій, переживань та думок знаходяться в групі ризику щодо виявлення деструктивних

тенденцій. Певною мірою дефіцит емоційної експресії провокує накопичення внутрішньої напруги, та може бути наслідком невдалої соціальної взаємодії.

Фактор 6 «Деструктивна ворожість та образа». Значущі факторні навантаження: «образы» (0,808), «індекс ворожості» (0,661). Відображає внутрішній рівень емоційної напруги пов'язаної із пригніченням агресії, відчуттям несправедливості та образливості. Найвища значимість шкали «Образы» вказує на схильність підлітків до накопичення образи та не висловлювати її відкрито кривдникам. Може виникати відчуття, що їх не розуміють чи знецінюють. Індекс ворожості посилює таку тенденцію до образливості та відображає недовіру, підозрілість, знецінення соціальних контактів. У поєднанні формують приховану деструктивну поведінку. Характеризується емоційною зосередженістю на негативних переживаннях, що може призводити до періодичного накопичення ворожості чи злості та провокувати конфлікти з оточенням.

Фактор 8 отримав назву «Незалежність» на підставі високого позитивного навантаження (0,822) такий показник свідчить про суттєвий вплив самостійності та прагнення до автономності на поведінкові прояви підлітків враховуючи контексти деструктивних тенденцій. Незалежність у підлітків може мати як і адаптивний так і деструктивний вектор реалізації, припускаємо, що це може залежати як від емоційного та соціального контексту. Такі тенденції можуть мати вияви як прагнення до реалізації у соціумі, який може сприйматись як обмежувальний або несправедливий, тоді можуть демонструватись деструктивні риси (порушення правил, ігнорування авторитетів, опозиційна або ризикована) поведінка. [18]

За фактором 10 виявлено один показник «Почуття провини» (0.869), це свідчить про істотну роль такого чинника на спричинення деструктивних форм поведінки. Припускаємо, що така відповідність цієї змінної може характеризуватись гіпертрофованим та патологічним характером у певній категорії підлітків. Такий внутрішній дискомфорт не знаходячи конструктивного виходу провокує аутоагресивні моделі поведінки або пасивних форм деструкцій, також

не виключено виявлення у адиктивних проявах. Почуття провини тісно переплітається із самозвинуваченням та зниженням самооцінки, в таких випадках це може виступати латентним емоційним чинником, що може не демонструвати прямі зовнішні прояви, проте залишатися каталізатором деструктивних моделей поведінки.

Отже, після проведення факторного аналізу було отримані дані, на основі яких ми можемо припускати, що деструктивна поведінка підлітків має багатовимірну структуру з певними домінантними чинниками, які можуть спричиняти глобальний вплив на прояви таких поведінкових дисфункцій. Внутрішня дезорганізація та емоційна вразливість вказує на емоційну нестабільність та часті фрустраційні стани, які знаходять вихід в аутоагресивних схильностях. Сам чинник агресії може трактуватись як і такий, що має напруженість на соціум так і внутрішньо орієнтований. Почуття провини демонструється як внутрішній прояв соціальної та психоемоційної дестабілізації, прихований дистрес, який може мобілізуватись у руйнівні поведінкові патерни. Стосовно цього можна провести паралель і з відчуттям образи та ворожості, що у взаємодії формують приховану деструктивну поведінку. Фактор незалежності вказує на відгородження від соціальних рамок та норм, що частково характерно для підліткового віку, але високий показник значущості цього фактору, свідчить про набуття деструктивних адаптивних моделей та можливої демонстративної опозиційності. Соціальні взаємини, зокрема сімейні, за даними дослідження, мають опосередкований вплив на формування саморуйнівних тенденцій підлітки опираються на думку соціуму, виявляють спрямованість на досягнення цілей в дуєті з внутрішньою напругою провокованою власною амбітністю до успіху та інтегративності у соціумі. Виявлено також, що навіть підлітки з високим рівнем організованості можуть демонструвати емоційну нестійкість та гіперчутливість до фрустраційних ситуацій, як наслідок імпульсивні афективні реакції.

Висновок до 2-го розділу

В процесі емпіричного дослідження було встановлено, що деструктивна поведінка підлітків має переважно внутрішньоособистий характер і проявляється через непрямі форми агресії, образливість, емоційну нестабільність та тривожність.

Згідно з результатами описового аналізу, встановили, що існує зв'язок між рівнем деструктивності поведінки підлітків та особливостями батьківського впливу, сімейної атмосфери й емоційної підтримки.

Кореляційний аналіз показав наявність статистично значущих зв'язків між схильністю до суїцидальної поведінки, як одного з проявів деструктивної поведінки, та емоційними характеристиками особистості, що дозволяє говорити про актуальність цієї проблеми в українському соціокультурному контексті.

Порівняльний аналіз за допомогою Т-критерія Стюдента підсвітив наявність статевих відмінностей у проявах окремих форм деструктивної поведінки, зокрема: фізичної агресії, негативізму та індексу ворожості - із тенденцією до підвищення емоційної напруги та внутрішньої агресії у дівчат.

Результати факторного аналізу дозволили зробити висновок про багатовимірну структуру деструктивної поведінки, де домінують такі чинники, як емоційна нестабільність, внутрішня дезорганізація, почуття провини, агресія та прагнення до незалежності.

Отримані результати свідчать про те, що прояви деструктивної поведінки можуть мати як внутрішню спрямованість (аутоагресію, дистрес), так і зовнішні форми вираження (порушення соціальних норм). Особливу роль у цьому процесі відіграє сімейне середовище, яке опосередковано впливає на формування моделей поведінки через рівень емоційної підтримки, згуртованості або, навіть, конфліктності. Водночас виявлено, що навіть підлітки з високим рівнем організованості та орієнтацією на досягнення незалежності демонструють підвищену емоційну чутливість до фрустраційних ситуацій, що проявляється у вигляді імпульсивних та афективних реакцій.

Таким чином, результати емпіричного дослідження дали підстави для підтвердження всіх трьох висунутих гіпотез. Було встановлено, що деструктивна поведінка підлітків тісно пов'язана з особливостями батьківського впливу та рівнем емоційної підтримки. Дослідження також засвідчило поширеність тенденцій до деструктивної поведінки серед сучасних українських підлітків, що проявляється через підвищену агресивність, тривожність, фрустрацію та емоційну нестабільність. Окрім цього, виявлено наявність статевих відмінностей у проявах окремих форм деструктивної поведінки, що відображає різний характер емоційного реагування хлопців і дівчат на психосоціальні виклики підліткового віку.

ВИСНОВОК

Проаналізувавши наукову літературу було досягнуто першочергових поставлених нами завдань та мети. Виявлено закономірності між особистісними характеристиками підлітків та проявами деструктивних форм поведінки, досліджено чинники формування деструктивних моделей поведінки у осіб підліткового віку. Було виконано такі завдання: на теоретичному було рівні досліджено та проаналізовано поняття деструктивної поведінки, її форм та чинників формування у підлітків, проведено емпіричне дослідження психологічних аспектів проявів деструктивної поведінки підлітків, виявлено та описано значимість впливу сімейного оточення на предмет деструктивної поведінки у підлітків, визначено схильність підлітків до суїцидальної та агресивної поведінки як наслідку розвитку деструктивних тенденцій.

Після проведення емпіричного дослідження було отримано результати з проведеного аналізу описової статистики, встановлено, що респонденти опрацьованої нами вибірки характеризуються схильністю до високих показників форм конфлікту та незалежності у контексті сімейного оточення, та низькими середніми рівнями морально-етичних сімейних цінностей та організованості. До непрямого прояву агресії та почуття образи, та в меншій мірі до фізичної агресії та негативізму, що характеризує їх як схильних до внутрішньої напруги та пасивного демонстрування невдоволення.

Такі результати підтверджується високими показниками невротичності і депресивності, але низькою стійкістю до стресу та сором'язливістю – за методикою «Багатофакторний особистісний опитувальник FPI», що може характеризувати вибірку, як підлітків, що схильні до внутрішнього пережиття конфліктів та зниженою здатністю на фоні психоемоційної напруги до коректного переживання стресових подій та зниженню толерантності до фрустраційних станів, підкріплених нестабільністю сімейних взаємин та відсутністю сталих моральних орієнтирів у сім'ї. Сімейний дисбаланс у стосунках та відсутність сталих моральних компонентів провокують поглиблення внутрішніх конфліктів підлітків на фоні летантних проявів агресії. Таким чином це підтверджує нашу

гіпотезу про взаємозв'язок між деструктивною поведінкою підлітків та показниками батьківської сім'ї.

Кореляційний аналіз також виявив між емоційними станами та поведінковими формами їх вираження. Суїцидальна схильність демонструє стійкі та виражені кореляції із деструктивними станами, які здебільшого орієнтовані на аутоагресію та емоційну напругу, що напряду впливають на формування самоушкоджуючих намірів. Високі показники суїцидальної схильності корелюють із підвищеною тривожністю, фрустрацією, ворожістю, агресією та зниженням морально- етичних орієнтацій у сім'ї та конфлікту . Було виявлено, що підвищений рівень образи та роздратування сприяє емоційній дестабілізації та дисбалансу, може трактуватись як маркер потенційної поведінкової та соціальної дезадаптації. Також, було визначено, що часто агресивні форми поведінки у підлітків не мають можливості до сублімації у фізичну активність, про це свідчить частий обернений зв'язок шкали "орієнтації на активний відпочинок" у сім'ї, таким чином підлітки не мають конструктивних способів боротьби з агресивними станами, трансформуючи її в аутоагресію або саморуйнівну поведінку. Таким чином було, підтверджено гіпотезу про поширеність серед підлітків схильність до деструктивних станів.

Згідно з результатами порівняльного аналізу за Т-критерієм Стюдента за статевими відмінностями у 2 групі (жінки) спостерігається підвищення усіх показників пов'язаних з фізичною агресією, негативізму, роздратуванню, ворожістю та агресивністю, що, припускаємо, зумовлено підвищеною емоційною чутливістю, гендерними особливостями соціалізації або біологічними особливостями формування жіночого статевого розвитку у підлітковому віці. Група 1(чоловіки) у нашому дослідженні виявляють меншу ніж жінки схильність до агресивних проявів, але показники залишаються в середньому або вище середнього діапазоні, особливо стосовно афективних шкал, це не означає меншу деструктивність хлопців-підлітків, а лише описує менш виражену форму їх реалізації.

Між проявом вікових особливостей було встановлено, що для вікової категорії 12-16 років у більшій мірі характерні прояви негативізму, підозрілості та ворожості, у той час як для підлітків 17-19 років характерне більше виражене почуття провини. Припускаємо що підлітки 12-16 років проявляють такі тенденції через бажання до самоствердження у соціальній площині та особливостями біологічного розвитку, і цей чинник з віком зміщує фокус на розвиток саморефлексії та оцінці власних дій, що провокує до підвищення почуття провини. Тобто, було виявлено, що молодші підлітки частіше схильні до емоційної нестабільності та вищої концентрації психологічної напруги, що може пояснюватись контекстом періодом формування особистості, та частково може вказувати на можливе формування дезадаптивних форм поведінки.

Проведення факторного аналізу було отримані дані, на основі яких ми можемо припускати, що деструктивна поведінка підлітків має багатовимірну структуру з певними домінантними чинниками, які можуть спричиняти глобальний вплив на прояви таких поведінкових дисфункцій. Було виокремлено 9 факторів такі як : «Внутрішня дезорганізація та емоційна вразливість», «Напружені соціальні зв'язки», «Агресія як форма деструкції спрямована на соціум», «Організаційна саморегуляція в умовах емоційної реактивності», «Стриманість у вираженні емоцій», «Деструктивна образа та ворожість», «Незалежність», «Почуття провини», що описують формування деструктивних форм поведінки у підлітків. Внутрішня дезорганізація та емоційна вразливість вказує на емоційну нестабільність та часті фрустраційні стани, які знаходять вихід в аутоагресивних схильностях. Сам чинник агресії може трактуватись як і такий, що має напрямленість на соціум так і внутрішньо орієнтований. Почуття провини демонструється як внутрішній прояв соціальної та психоемоційної дестабілізації, прихований дистрес, який може мобілізуватись у руйнівні поведінкові патерни. Соціальні взаємини, за даними дослідження, мають опосередкований вплив на формування саморуйнівних тенденцій підлітки опираються на думку соціуму, виявляють спрямованість на досягнення цілей в дуєті з внутрішньою напругою провованою власною амбітністю до успіху та

інтегративності у соціумі. Виявлено також, що навіть підлітки з високим рівнем організованості можуть демонструвати емоційну нестійкість та гіперчутливість до фрустраційних ситуацій, як наслідок імпульсивні афективні реакції.

Відтак, серед українських підлітків поширені деструктивні моделі поведінки, які представляються у формі підвищеної агресивності та емоційну нестабільність, контекст прояву деструктивних моделей поведінки тісно пов'язаний з особливостями батьківського впливу, виявлено наявність відмінностей у прояв деструктивної поведінки у підлітків за статевою ознакою.

Таким чином після проведення нашого дослідження усі три висунуті нами гіпотези знайшли підтвердження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андросович К. А., Ткаченко Л. І. Профілактика деструктивної поведінки обдарованих учнів в умовах Інтернет-соціалізації: методичні рекомендації. Київ: ІТЗН НАПН України, 2018. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712449/1/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_17-09-2018.pdf
2. Андрусишин Р. М. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків. Вісник юридичного факультету УжНУ. 2022. № 3(1). С. 3–10. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/03/3-1.pdf>
3. Артинюк В. О. Психологічні особливості девіантної поведінки сучасних підлітків. Електронний репозитарій Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/25618>
4. Берегова Н., Шеремет А. Девіантна поведінка у підлітків: причини, прояви, шляхи профілактики та корекції. Scientific Journal «Psychology Travelogs». 2025. № 1. С. 127–136.
5. Гриценко О. Деструкція у підлітків: психологічні аспекти. Вісник психології та педагогіки. 2016. № 2. С. 33–38.
6. Девіантна поведінка у дітей та підлітків. Health-ua. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://health-ua.com/article/25669-devantna-povednka-udtej-tapdltkv>
7. Дереш В. С. Теоретичні аспекти деструктивної поведінки підлітків. Педагогічний альманах. 2022. № 52. С. 172–178.
8. Деструктивна поведінка у дорослих та дітей. New Leaf. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.newleaf.com.ua/destruktivna-povedinka-u-doroslih-ta-ditei/>
9. Диса О., Шинкаренко І. Психологія девіантної поведінки. ДДУВС, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/1467>
10. Євтушенко Д. А. Психологічні детермінанти поведінкових девіацій у підлітковому віці та їх корекція. Електронна бібліотека КДПУ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/11078>
11. Журавель Т. В., Іванюк І., Лехолетова М. та ін. Профілактика деструктивної поведінки підлітків: навчально-методичний посібник. Київ: ФО-П Буря О. Д., 2022. 144 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41510>

12. Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Психогенеза агресивної поведінки у підліткових субкультурах. 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uacademic.info/ua/document/0519U001209>
13. Калініченко О. Деструктивні підлітки: соціально-психологічний аналіз. Психологічний журнал. 2020. № 4. С. 45–50.
14. Ковальчук Т. В. Соціально-психологічні чинники девіантної поведінки підлітків. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". 2018. № 9. С. 73–78.
15. Козлова А. Девіантна поведінка дітей. Київ: Шкільний світ, 2021. 120 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.yakaboo.ua/ua/deviantna-povedinkaditej.html>
16. Кондратенко Г. Девіантна поведінка у підлітковому віці: профілактика, особливості, вплив соціального середовища. Науковий вісник ХДУ. 2020
17. Лелик Х. Психологічні особливості девіантної поведінки особистості підліткового віку. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2019. № 1. С. 171–178. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/pedagog/article/view/1223>
18. Мазур Л. Вплив деструктивної поведінки на соціальну адаптацію підлітків. Вісник Вінницького педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. 2021. № 45. С. 89–95.
19. Марценковська І. І. Патерни агресивної поведінки у дітей і підлітків: сучасні дефініції та діагностичні категорії. НейроNEWS: психоневрологія та нейропсихіатрія. 2022. № 1. С. 36–38.
20. Марченко О. С. Соціально-психологічні чинники деструктивної поведінки підлітків. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. № 2. С. 56–60.
21. Мельник Л. П., Сербалюк Ю. В. Девіантна поведінка молоді та шляхи її профілактики. Проблеми сучасної психології. 2009. № 5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/162634>
22. Моїсєєва О. Агресія підлітків: причини виникнення та можливості психокорекції. Юридична психологія. 2015. № 16. С. 1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/496>
23. Павелків В. Р. Специфіка прояву агресії та деструктивної поведінки в підлітковому віці. Проблеми сучасної психології. 2015. С. 30.
24. Прокопенко Н. А. Психологічні особливості девіантної поведінки у підлітковому віці. Студентська база знань КУБГ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://studbase.kubg.edu.ua>

25. Профілактика деструктивної поведінки підлітків. Електронна бібліотека ОНУ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/media/21421/file/destructive_behavior.pdf
26. Синельникова І. О. Деструктивні підлітки: причини та шляхи корекції поведінки. Педагогічний процес: теорія і практика. 2017. Вип. 3. С. 22–27. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4393>
27. Терещенко Л. А. Девіантна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. 2013. Вип. 10. С. 675–683.
28. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/380/1/%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BA%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%20%D0%B4%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B8.pdf>
29. Чурсіна Л. В. Девіантна поведінка у дітей та підлітків. Health-ua. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://health-ua.com/article/25669-devantna-povednka-udtej-tapdltkv>
30. Шаповал О. Профілактика деструктивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти. EVNUIR. 2024.
31. Широких А. Психологічні особливості підвищеної тривожності у підлітків. Психологія: реальність і перспективи. 2023. Вип. 20.
32. Шкурко І. М. Деструктивна поведінка підлітків: психологічні та педагогічні аспекти. Психологія і педагогіка. 2020. Вип. 3. С. 112–118.
33. Яковенко С. В. Соціально-психологічні чинники агресивної поведінки підлітків. Проблеми сучасної психології. 2020. Вип. 49. С. 284–297
34. Arnett J. J. Adolescence and emerging adulthood: A cultural approach. 4th ed. Boston: Pearson Education, 2010.
35. Berk L. E. Child development. 9th ed. Boston: Pearson Education, 2013.
36. Cicchetti D., Rogosch F. A. A developmental psychopathology perspective on adolescence. Journal of Consulting and Clinical Psychology. 2002. Vol. 70, No. 1. P. 6–20.
37. Dishion T. J., Patterson G. R. The development and ecology of antisocial behavior in children and adolescents. In: Cicchetti D., Cohen D. J. (Eds.). Developmental psychopathology. Vol. 3. New York: John Wiley & Sons, 2006. P. 503–541.

38. Eccles J. S., Roeser R. W. Schools as developmental contexts during adolescence. *Journal of Research on Adolescence*. 2011. Vol. 21, No. 1. P. 225–241.
39. Farrington D. P. Childhood origins of antisocial behavior. *Clinical Psychology & Psychotherapy*. 2005. Vol. 12, No. 3. P. 177–190.
40. Fergusson D. M., Horwood L. J. Male and female offending trajectories. *Development and Psychopathology*. 2002. Vol. 14, No. 1. P. 159–177.
41. Kazdin A. E. Adolescent development, mental disorders, and decision making of delinquent youths. *Law and Human Behavior*. 2000. Vol. 26, No. 2. P. 219–239.
42. Loeber R., Farrington D. P. From juvenile delinquency to adult crime: Criminal careers, justice policy, and prevention. Oxford: Oxford University Press, 2012.
43. Luthar S. S., Latendresse S. J. Children of the affluent: Challenges to well-being. *Current Directions in Psychological Science*. 2005. Vol. 14, No. 1. P. 49–53.
44. Moffitt T. E., Caspi A. Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and Psychopathology*. 2001. Vol. 13, No. 2. P. 355–375.
45. Odgers C. L., Moretti M. M. Aggressive and antisocial girls: Research update and challenges. *International Journal of Forensic Mental Health*. 2002. Vol. 1, No. 2. P. 103–119.
46. Patton G. C., Sawyer S. M., Santelli J. S., et al. Our future: A Lancet commission on adolescent health and wellbeing. *The Lancet*. 2016. Vol. 387, No. 10036. P. 2423–2478.
47. Resnick M. D., Bearman P. S., Blum R. W., et al. Protecting adolescents from harm: Findings from the National Longitudinal Study on Adolescent Health. *JAMA*. 1997. Vol. 278, No. 10. P. 823–832.
48. Rutter M., Smith D. J. Psychosocial disorders in young people: Time trends and their causes. Chichester: John Wiley & Sons, 1995.
49. Steinberg L. Age of opportunity: Lessons from the new science of adolescence. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2014.
50. UNICEF. Adolescents' mental health: Out of the shadows. New York: UNICEF, 2017. Retrieved from: <https://www.unicef.org/reports/adolescents-mental-health-out-shadows>
51. World Health Organization. Health for the world's adolescents: A second chance in the second decade. Geneva: WHO, 2014. Retrieved from: https://www.who.int/maternal_child_adolescent/documents/second-decade/en/

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А **Методологія емпіричного дослідження** **МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО СУЇЦИДАЛЬНОЇ** **ПОВЕДІНКИ (М. Горська)**

Бланк опитувальника

1. Я часто невпевнений у своїх силах.
2. Нерідко мені здається безвихідним становище, з якого можна було б знайти вихід.
3. Я часто залишаю за собою останнє слово.
4. Мені важко змінювати свої звички.
5. Я часто червонію через дрібниці.
6. Неприємності мене часто засмучують, і я впадаю у розпач.
7. Нерідко в розмові я перериваю співрозмовника.
8. Мені важко переключитися з однієї справи на іншу.
9. Я часто прокидаюся вночі.
10. При великих неприємностях я беру провину на себе.
11. Мене легко роздратувати.
12. Я дуже обережний у зміні свого життя.
13. Я легко впадаю у розпач.
14. Нещастя і невдачі нічого мене не вчать.
15. Мені доводиться часто робити зауваження іншим.
16. У суперечці мене важко переконати.
17. Я переймаюся навіть через уявні неприємності.
18. Я часто відмовляюся від боротьби тому, що вважаю її марною.
19. Я хочу бути авторитетом для оточення.
20. Нерідко не полишають думки, яких слід було б позбутися.
21. Мене лякають труднощі, з якими зіткнуся в житті.
22. Нерідко почуваюся беззахисним.
23. У будь-якій справі я не задовольняюся малим, а хочу досягти максимального успіху.
24. Я легко зближуюся з людьми.

25. Я часто звертаю увагу на свої недоліки.
26. Інколи у мене буває пригнічений настрій.
27. Мені важко стримувати себе, коли я гніваюсь.
28. Я дуже хвилююсь, якщо в моєму житті несподівано щось змінюється.
29. Мене легко переконати.
30. Я відчуваю розгубленість, коли у мене виникають труднощі.
31. Мені більше подобається керувати, а не підкорятися.
32. Нерідко я виявляю упертість.
33. Мене хвилює стан мого здоров'я.
34. У скрутні хвилини я іноді поводжуся, як дитина.
35. У мене різка жестикуляція.
36. Я неохоче йду на ризик.
37. Я важко витримую очікування чогось.
38. Я думаю, що ніколи не зможу виправити своїх недоліків.
39. Я - мстивий.
40. Мене засмучують навіть незначні порушення моїх планів.

Обробка результатів

I. Шкала тривожності: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37.

II. Шкала фрустрації: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38.

III Шкала агресії: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

IV Шкала ригідності: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Інтерпретація результатів

Для кожної групи можлива кількість балів від 0 до 20, де «0» визначається як невиявлений прояв цієї характеристики.

I. Шкала тривожності - визначає рівень здатності індивіда до відчуття тривоги:

0-7 балів - низький рівень тривожності;

8-11 балів - середній рівень тривожності;

12-16 балів - високий рівень тривожності;

17 балів і більше - дуже високий рівень тривожності.

II. Шкала фрустрації — виявляє ступінь розчарування, яке виникає через реальні або уявні перешкоди, що заважають досягненню мети:

0-7 балів - низький рівень фрустрації; 8-9 балів - середній рівень фрустрації;
10-15 балів - високий рівень фрустрації;

16 балів і більше - дуже високий рівень фрустрації.

III. Шкала агресії — виявляє підвищену психологічну активність, прагнення до лідерства через застосування сили до інших людей. Для суїцидентів допускається зниження агресивності

від 10 до 0:

0—10 балів — низький рівень агресивності; 11—12 балів — середній рівень агресивності; 13—16 балів — високий рівень агресивності;

17 і більше — дуже високий рівень агресивності.

IV. Шкала ригідності - ускладнення зміні визначеної суб'єктом діяльності за умов, що така перебудова справді потрібна. Для осіб із суїцидальною поведінкою — 13 балів і вище:

0-10 балів — низький рівень ригідності;

11-12 балів — середній рівень ригідності;

13-16 балів — високий рівень ригідності;

17 балів і більше — дуже високий рівень ригідності.

Психолог додає всі бали за 4 шкалами і визначає показник схильності до суїцидальної поведінки:

0-38 балів — рівень схильності до суїцидальної поведінки низький;

39-45 балів — рівень схильності до суїцидальної поведінки потребує уваги до підлітка;

46 балів і більше — рівень схильності до суїцидальної поведінки високий, потрібна корекційна робота.

БАГАТОФАКТОРНИЙ ОСОБИСТІСНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК FPI

(модифікована форма В)

1. Я уважно прослухав інструкцію і готовий відверто відповісти на всі запитання.
2. Вечорами я надаю перевагу розвагам у веселій компанії (гості, дискотека, кафе).
3. Моєму бажанню познайомитися з кимсь завжди заважає те, що мені важко знайти відповідну тему для розмови.
4. У мене часто болить голова.
5. Іноді я відчуваю стук у скронях або пульсацію в ділянці шиї.
6. Я швидко втрачаю владу над собою (самоконтроль), але також швидко беру себе в руки.
7. Трапляється, що я сміюсь над непристойним анекдотом.
8. Я уникаю розпитувань. Про те, що мене цікавить, довідуюсь іншим шляхом.
9. Я не заходжу до кімнати, якщо невпевнений в тому, що моя поява залишиться непоміченою.
10. Я можу спалахнути. Здатний розтратить все, що потрапить під руку.
11. Почуваю себе ніяково, якщо навколишні починають звертати на мене увагу.
12. Я іноді відчуваю, що серце починає битися з переборами або б'ється так що, здається, вискочить із грудей.
13. Не думаю, що можна б було простити образу.
14. Вважаю, що на зло потрібно відповідати злом і завжди дотримуюсь цього.
15. Якщо я сидів і рвучко встав, то у мене темніє в очах або наморочиться голова.
16. Я майже щодня думаю про те, наскільки кращим було б моє життя, якби мене не переслідували невдачі.
17. У своїх вчинках я ніколи не дотримуюся думки, що людям можна повністю довіряти.
18. Можу застосувати фізичну силу, якщо доводиться відстоювати свої інтереси.
19. Можу легко розвеселити найнуднішу компанію.
20. Я легко ніяковію.

21. Якщо роблять зауваження стосовно моєї роботи або щодо мене особисто, то мене це аніскільки не ображає.
22. Нерідко відчуваю як у мене німіють або холонуть ноги і руки.
23. Буваю несміливим у спілкуванні з іншими людьми.
24. Іноді без видимої причини відчуваю себе пригніченим, нещасливим.
25. Іноді немає жодного бажання будь-чим зайнятися.
26. Часом відчуваю, що мені не вистачає повітря, ніби я виконував дуже важку роботу.
27. Мені здається, що в житті я дуже багато чого робив неправильно.
28. Мені здається, що нерідко наді мною сміються.
29. Люблю такі завдання, коли можна діяти довго не розмірковуючи.
30. Вважаю, що у мене досить підстав, щоб бути не дуже вдоволеним своєю долею.
31. Часто у мене немає апетиту.
32. У дитинстві я радів, коли інших дітей карали їхні батьки або вчителі.
33. Я рішучий і дію швидко.
34. Я не завжди говорю правду.
35. З цікавістю стежу за тим, хто намагається виплутатись з неприємної ситуації.
36. Вважаю, що всі засоби добрі, коли треба відстояти свою думку.
37. Те, що минуло, мене мало хвилює.
38. Не можу уявити нічого такого, що варто було б доводити кулаками.
39. Я не уникаю зустрічі з людьми, які, як мені здається, шукають сварки зі мною.
40. Іноді видається, що я ні на що не здатний.
41. Мені здається, що я постійно перебуваю в стані напруження і мені важко розслабитися.
42. Нерідко у мене виникають болі під ложечкою і неприємні відчуття в животі.
43. Якщо образять мого друга, я намагаюсь відімстити кривдникові.

44. Траплялось, я запізнавався.
45. У моєму житті бувало так, що я мучив тварин.
46. Зустрічаючись зі старими знайомими, я ладен кинутися їм на шию.
47. Коли я чогось боюсь, у мене пересихає в роті, тремтять руки і ноги.
48. Нерідко у мене буває такий настрій, що я з задоволенням хотів би нічого не бачити і не чути.
49. Коли лягаю спати, то засипаю через декілька хвилин.
50. Я дуже задоволений, коли можу ткнути носом когось у його помилки.
51. Іноді я можу похвалитися.
52. Беру активну участь в організації громадських заходів.
53. Іноколи буває так, що доводиться дивитися в інший бік, щоб уникнути небажаної зустрічі.
54. Для свого виправдання іноді дещо вигадую.
55. Я завжди рухливий і активний.
56. Нерідко у мене виникає сумнів, чи справді цікаво моїм співбесідникам те, що я говорю.
57. Іноді раптово відчуваю, як увесь вкриваюсь потом.
58. Якщо я сильно на когось розізлюся, то можу його вдарити.
59. Мене не хвилює, що хтось погано до мене ставиться.
60. Здебільшого мені важко заперечувати моїм знайомим.
61. Я хвилююсь і переживаю навіть при думці про можливу невдачу.
62. Я люблю не всіх своїх знайомих.
63. У мене бувають думки, яких варто було б соромитися.
64. Не знаю чому, але іноді у мене виникає бажання зіпсувати враження про те, чим усі захоплюються.
65. Мені подобається примусити будь-яку людину зробити те, що мені потрібно, ніж просити її про це.

66. Я нерідко нервово рухаю рукою або ногою.
67. Надаю перевагу провести вільний вечір за улюбленою справою, а не розважатися у веселій компанії.
68. У компанії поводжу себе так, як удома.
69. Часом, не задумуючись, скажу те, про що ліпше було б мовчати.
70. Боюсь бути у центрі уваги навіть у знайомій компанії.
71. Добрих знайомих у мене дуже мало.
72. Іноді бувають такі періоди, коли яскраве світло, яскраві барви, сильний шум викликають у мене неприємні відчуття.
73. У компанії у мене нерідко виникає бажання кого-небудь образити або розізлити.
74. Іноді думаю, то краще було б не народжуватись на світ, як тільки уявляю собі, скільки всіляких неприємностей можливо доведеться зазнати в житті.
75. Якщо хто-небудь мене образить, то дістане своє сповна.
76. Я не стримуюсь у виразах, якщо мене виводять з рівноваги.
77. Мені подобається так задати запитання або так відповісти, щоб співбесідник розгубився.
78. Траплялось, що я відкладав те, що треба було зробити негайно.
79. Не люблю розповідати анекдоти або потішні історії.
80. Повсякденні труднощі і клопоти мене часто виводять з себе.
81. Не знаю куди подітись при зустрічі з людиною, яка була в компанії, де я поводив себе незграбно.
82. На жаль, я належу до людей, які бурхливо реагують навіть на життєві дрібниці.
83. Я ніяковію, коли виступаю перед численною аудиторією.
84. У мене досить часто змінюється настрій.
85. Я втомлююсь швидше, ніж більшість людей, які мене оточують.
86. Якщо мене щось схвилювало або роздратувало, то це я відчуваю всім тілом.
87. Мені неприємні думки, які настирливо лізуть у голову.

88. На жаль, мене не розуміють ні в сім'ї, ні в колі особистих знайомих.
89. Якщо я посплю сьогодні менше ніж звичайно, то завтра буду почувати себе втомленим.
90. Намагаюсь поводити себе так, щоб навколишні боялись викликати моє невдоволення.
91. Я впевнений у своєму майбутньому.
92. Іноді я стаю причиною поганого настрою у кого-небудь з навколишніх.
93. Я не проти того, щоб посміятися над іншими.
94. Я належу до людей, які за словом до кишені не лізуть.
95. Я належу до людей, які до навколишніх ставляться досить легковажно.
96. У підлітковому віці я цікавився забороненими темами.
97. Іноді чомусь завдаю біль людям, яких люблю.
98. У мене досить часто виникають конфлікти з впертими людьми.
99. Часто відчуваю докори сумління через свої вчинки.
100. Часто буваю неуважним.
101. Не пам'ятаю, щоб я журився при невдачах людини, яку я терпіти не міг.
102. Часто я занадто швидко починаю упереджено ставитись до інших.
103. Часом я починаю несподівано для себе говорити про речі, в яких мало тямлю.
104. Часто в мене такий настрій, що я ладен вибухнути з будь-якого приводу.
105. Нерідко відчуваю себе млявим і втомленим.
106. Я люблю спілкуватися з людьми - знайомими та незнайомими.
107. На жаль, я дуже часто поспіхом оцінюю інших людей.
108. Ранком я звичайно встаю у чудовому настрої і нерідко починаю наспівувати.
109. Не відчуваю себе впевненим при вирішенні важливих питань, навіть після довготривалих роздумів.

110. Трапляється так, що у суперечці я чомусь намагаюсь говорити голосніше від свого опонента.
111. Розчарування не викликають у мене сильних або тривалих переживань.
112. Буває, що я раптом починаю кусати губи або гризти нігті.
113. Найщасливішим я почуваю себе тоді, коли буваю наодинці.
114. Іноді охоплює нудьга і хочеться, щоб всі пересварились один з одним.

Характеристика шкал опитувальника FPI (Модифікована форма В)

Шкала I. Невротичність. Характеризує рівень невротизації особистості. Високі оцінки свідчать про наявність невротичного синдрому астеничного типу зі значними психосоматичними розладами.

Шкала II. Психопатизація. Допомогає виявити й оцінити рівень психопатизації особистості, що створює умови для індивідуальної поведінки.

Шкала III. Депресивність. Високі оцінки за шкалою відповідають наявності депресивних ознак (ставлення до себе і соціального середовища).

Шкала IV. Емоційна стійкість. Високі оцінки свідчать про схильність до афективного реагування.

Шкала V. Спілкування. Високі оцінки свідчать про існування вираженої потреби у спілкуванні та постійну готовність до її задоволення.

Шкала VI. Стійкість до стресу. Високі оцінки свідчать про достатню захищеність до дії стрес-факторів, звичайних стресових життєвих ситуацій, які ґрунтуються на впевненості в собі, оптимістичності й активності.

Шкала VII. Реактивна агресивність. Високі оцінки свідчать про значний рівень психопатизації, яка характерна для агресивного ставлення до соціального оточення і вираженого прагнення до домінування.

Шкала VIII. Сором'язливість. Відображає тенденцію до стресового реагування на звичайні життєві труднощі, які постійно відбуваються на пасивному захисному типі. Високі оцінки свідчать про наявність тривожності, скованості, невпевненості (труднощі в соціальних контактах).

Шкала IX. Відкритість. Високі оцінки можуть свідчити про прагнення до довірливо-відвертих взаємовідносин з оточуючими людьми і достатній рівень самокритичності. Певною мірою свідчать про щирість відповідей досліджуваної особи.

Шкала X. Саморегуляція. Високі оцінки свідчать про нестійкість емоційного стану, який виявляється в частих коливаннях настрою, схильності гарячкувати, подразливості,

недостатній саморегуляції. Низькі оцінки можуть свідчити також про достатнє самовладання.

Шкала XI. (Екстраверсія - інтроверсія). Високі оцінки за шкалою відповідають вираженій екстраверсійності особистості, низькі -інтроверсійності.

Шкала XII. (Маскулінізм - фемінізм). Високі оцінки свідчать про психічні процеси переважно за чоловічим типом, низькі - за жіночим.

Первинні	Стандартна оцінка за шкалами											
оцінка	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	3	3	1	1	3	3	1	1	2	1
2	4	3	4	4	1	2	4	5	1	1	3	1
3	4	4	4	5	1	3	5	6	2	2	4	1
4	5	5	5	6	2	4	6	6	3	3	4	1
5	5	5	6	7	2	5	7	7	3	4	5	2
6	6	7	6	7	3	6	8	7	4	4	6	3
7	7	8	7	8	3	7	8	8	5	5	7	4
	7	8	7	8	4	8	9	9	5	6	11	5
9	8	8	8	9	5	9	9	9	6	7	8	6
10	8	9	8	9	5	9	9	9	8	8	8	∞
11	8	9	8	9	6	-	-	-	8	9		8
12	8	9	9	-	7	-	-	-	9	9	9	9
13	9	9	9	-	8	-	-	-	9	-	9	9
14	9	-	9	-	9	-	-	-	-	-	9	9
15	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
16	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ключ до тесту

Назва і кількість запитань	Правильні відповіді	
	"так"	"ні"
I Невротичність (17) II	4,5,12, 15,22,26,31,41,42,57,66, 72, 85, 86, 89, 105	49
Психопатизація (13)	32,35,45,50,64,73,77,93,97,90, 103, 112, 114	99
III Репресивність	16, 24, 27, 28, 30, 40, 48, 56, 61, 74, 84,87,88, 100	
(14) IV Емоційна стійкість (11)	6, 10,58,69,76,80,82. 102, 104, 107, 110	
V Спілкування (15)	2, 19,46,52,55,94, 106	3,8,23,53,67, 71,79, 113
VI Стійкість до стресу (10)	14,21,29,37,38,59,91,95, 108, 111	
VII Реактивна агресивність (10)	13, 17, 18, 36,39. 43, 65, 75, 90, 98	33
VIII Сором'язливість (10)	9,11,20,47,60,70,81,83, 108	
IX Відкритість (13)	7, 25, 34, 44, 51, 54, 62, 63, 68, 78, 92,96, 101	
X Саморегуляція (12)	2, 29, 46, 51, 55, 76, 93, 95, 106, 110	20,87
XI Екстраверсія - інтроверсія (14)	24, 25, 40, 48, 80, 83, 84, 85, 87, 88, 102, 112, 113	
XII Маскулізм - фемінізм (15)	18, 29, 33, 50, 52, 58, 59. 65, 91, 104	59

20.05.2025

Методика діагностики показників та форм агресії Басса-Дарки

1. Іноді не можу справитися з бажанням нашкодити кому-небудь.
2. Іноколи можу розповсюджувати плітки про людей, яких не люблю.
3. Легко виходжу з себе, проте легко й заспокоююсь.
4. Якщо до мене не звернутись по-доброму, прохання не виконаю.
5. Не завжди отримую те, що мені належить.
6. Знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо не схвалюю вчинки інших людей, даю їм це відчути.
8. Якщо трапляється обманути когось, відчуваю докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину.
10. Ніколи не роздратовуюсь настільки, щоб розкидати речі.
11. Завжди поблажливий до чужих недоліків.

12. Коли встановлене правило не подобається мені, хочеться його порушити.
13. Інші майже завжди вміють скористатися за сприятливих умов.
14. Мене насторожують люди, які відносяться до мене більш дружньо, ніж я очікував.
15. Часто буваю не згоден з людьми.
16. Іноді в голову приходять думки, за які мені соромно.
17. Якщо хто-небудь вдарить мене, я не відповім тим же.
18. При роздратуванні грюкаю дверима.
19. Я більш роздратований, ніж здається зі сторони.
20. Якщо хтось корчить з себе начальника, я роблю йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Думаю, багато людей не люблять мене.
23. Не можу втриматись від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Ті, хто уникають роботи, повинні мати відчуття провини.
25. Хто ображає мене чи мою сім'ю, наражається на бійку.
26. Я не здатен на грубі жарти.
27. Мене охоплює злість, коли наді мною насміхаються.
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавались.
29. Майже щотижня бачу кого-небудь з тих, хто мені не подобається.
30. Досить багато людей заздять мені.
31. Вимагаю, щоб люди поважали мої права.
32. Мене засмучує, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно "дістають" нас, заслуговують на те, щоб їм дали щигля по носі.
34. Від злості інколи буваю похмурий.
35. Якщо до мене відносяться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось намагається вивести мене із себе, я не звертаю уваги.

37. Хоч я і не показую того, іноді мене мучить заздрість.
38. Інколи мені здається, що наді мною сміються.
39. Навіть якщо злюся, не використовую грубих висловів.
40. Хочеться, щоб всі мої гріхи були прощені.
41. Рідко даю здачі, навіть коли хто-небудь вдарить мене.
42. Ображаюсь, коли іноді виходить не по-моєму.
43. Інколи люди роздратовують мене своєю присутністю.
44. Нема людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: "ніколи не довіряй чужакам".
46. Якщо хтось дратує мене, готовий сказати йому все, що про нього думаю.
47. Роблю багато такого, про що потім жалкую.
48. Якщо рознервуюсь, можу вдарить кого-небудь.
49. З десяти років у мене не було вибухів гніву.
50. Часто відчуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко дійти згоди.
52. Завжди думаю про те, що за таємні причини примушують людей робити щось приємне мені.
53. Коли кричать на мене, кричу у відповідь.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Б'юся не рідше і не частіше інших.
56. Можу згадати випадки, коли був настільки злим, що хапав першу річ під рукою та ламав її.
57. Інколи відчуваю, що готовий першим почати бійку.
58. Інколи відчуваю, що життя зі мною обходиться несправедливо.
59. Раніше думав, що більшість людей говорить правду, але тепер в це не вірю.
60. Сварюся тільки від злості.

61. Коли вчиняю неправильно, відчуваю докори сумління.
62. Якщо для захисту своїх прав потрібно застосувати фізичну силу, я застосую її.
63. Інколи виражаю свою злість тим, що стукаю по столу.
64. Буваю грубим по відношенню до людей, котрі мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які б не хотіли мені нашкодити.
66. Не вмію поставити людину на місце, навіть коли вона на це заслуговує.
67. Часто думаю, що живу неправильно.
68. Знаю людей, які можуть довести мене до бійки. * 69. Не сумую із-за дрібниць.
70. Мені рідко приходить в голову думка про те, що люди намагаються розізлити чи образити мене.
71. Часто просто погрожую людям, не збираючись виконувати свої погрози.
72. Останнім часом я став занудою.
73. У суперечці часто підвищую голос.
74. Намагаюся приховати погане відношення до людей.
75. Краще погоджусь з чимось, аніж стану сперечатися.

При обробці даних в звичайних умовах відповіді "ТАК" і "МОЖЛИВО, ТАК" об'єднуються (сумуються як відповіді "ТАК"), так же як і відповіді "НІ" і "МОЖЛИВО, НІ" (сумуються як відповіді "НІ").

КЛЮЧ 1

для обробки результатів випробування по опитувальнику.

"1". ФІЗИЧНА АГРЕСІЯ (K=11):

1+, 9-, 17-, 25+, 33+, 41+, 48+, 55+, 62+, 68+. "2". ВЕРБАЛЬНА АГРЕСІЯ (K=8):

7+, 15+, 23+, 31+, 39-, 46+, 53+, 60+, 66-, 71+, 73+, 74-, 75-. "3". ОПОСЕРЕДКОВАНА АГРЕСІЯ (K=13):

2+, 10+, 18+, 26-, 34+, 42+, 49-, 56+, 63+. "4". НЕГАТИВІЗМ (K=20):

4+, 12+, 20+, 28+, 36-. "5". РОЗДРАТУВАННЯ (K=9):

6+, 11-, 19+, 27+, 35-, 43+, 50+, 57+, 64+, 69-, 72+. "6". ПІДОЗРЛИВІСТЬ (K=11):

6+, 14+, 22+, 30+, 38+, 45+, 52+, 59+, 65-, 70-. "7". ОБРАЗА (K=13):

5+, 13+, 21+, 29+, 37+, 44+, 51+, 58+. "8". ВІДЧУТТЯ ПРОВИНИ (K=11):

8+, 16+, 24+, 32+, 40+, 47+, 54+, 61+, 7+.

Номери питань зі знаком "-" потребують і реєстрації відповіді з протилежним знаком: якщо була відповідь "ТАК", то ми його реєструємо як відповідь "НІ", якщо була відповідь "НІ", реєструємо як відповідь "ТАК".

КЛЮЧ 2 з бланком для аналізу результатів.

"1"	"3"	"5"	"4"	"7"	"6"	"2"	"8"
1+	2+	3+	4+	5+	6+	7+	8+
9-	10+	11-	12+	13+	14+	15+	16+
17-	18+	19+	20+	21+	22+	23+	24+
25+	26-	27+	28+	29+	30+	31+	32+
33+	34+	35-	36-	37+	38+	39-	40+
41+	42+	43+		44+	45+	46+	47+
48+	49-	50+		51+	52+	53+	54+
55+	56+	57+		58+	59+	60+	61+
62+	63+	64+			65-	66-	67+
68+		69-			70-	71+	
		72+				73+	
						74-	
						75-	
11	13	9	20	13	11	8	

Сума балів, помножена на коефіцієнт, вказаний в дужках при кожному з параметрів агресивності, дозволяє отримати зручні для зіставлення - нормовані - показники, які характеризують індивідуальні та групові результати (нульові значення не прораховуються).

Сумарні показники:

$(\text{"1"} + \text{"2"} + \text{"3"}) : 3 = \text{IA}$ - індекс агресивності;

$(\text{"6"} + \text{"7"}) : 2 = \text{IB}$ - індекс ворожості.

А.Басса та А. Дарки запропонували опитувальник для виявлення важливих, на їх думку, показників та форм агресії:

1. Використання фізичної сили проти іншої особи - ФІЗИЧНА АГРЕСІЯ.

2. Вираження негативних почуттів (сварка, крик, погроза тощо) - **ВЕРБАЛЬНА АГРЕСІЯ**.

3. Використання непрямим шляхом спрямованих проти інших осіб пліток, жартів та вияв вибухів гніву (крик, тупання ногами) - **ОПОСЕРЕДКОВАНА ПОГРОЗА**.

4. Опозиційна форма поведінки, спрямована зазвичай проти авторитету керівництва, яка може мати розмах від пасивного спротиву до активних дій проти вимог, правил, законів - **НЕГАТИВІЗМ**.

5. Схильність до роздратування, готовність при найменшому збудженні вилитися у запальність, різкість, грубість - **РОЗДРАТУВАННЯ**.

6. Схильність до недовіри та обережного відношення до людей, які впливають із переконання, що оточуючі можуть завдати шкоди, - **ПІДОЗРІЛІСТЬ**.

7. Прояв заздрості та ненависті до оточуючих,, обумовлені відчуттям гніву за дійсні чи уявні страждання - **ОБРАЗА**.

8. Дії й ставлення до себе та оточуючих, які виходять із можливого переконання обстежуваного в тому, що він є поганою людиною, чинить негарно - **АУТОАГРЕСІЯ** або **ВІДЧУТТЯ ПРОВИНИ**.

Шкала сімейного оточення (ШСО) призначена для оцінки соціального клімату в сім'ях всіх типів. Основна увага ШСО приділяє вимірюванню і опису: А) стосунків між членами сім'ї (показники стосунків), Б) напрямам особистого зростання, яким в сім'ї надається особливе значення (показники особистого зростання), В) основне організаційній структурі сім'ї (показники, керівники сімейною системою).

Опитувальник ШСО

Інструкція: У цьому опитувальнику 90 тверджень. Вам належить вирішити, які з цих тверджень вірні відносно вашої сім'ї, які невірні.

1. Члени нашої сім'ї надають реальну допомогу і підтримку один одному.

2. Члени нашої сім'ї часто приховують свої відчуття.

3. У нашій сім'ї ми часто сваримося.

4. У нашій сім'ї ми не дуже часто робимо що-небудь самотійно (окремо від інших членів).

5. Ми вважаємо це за важливе – бути кращим в будь-якій справі, яку робиш.
6. Ми часто говоримо про політичні і соціальні проблеми.
7. Ми проводимо велику частину вихідних днів і вечорів вдома.
8. Члени нашої сім'ї досить часто дивляться передачі на морально-етичні теми.
9. Вся діяльність нашої сім'ї досить ретельно планується.
10. У нашій сім'ї рідко хтось командує.
11. Ми часто вдома «вбиваємо» час.
12. У своєму будинку ми говоримо про все, що хочемо.
13. Члени нашої сім'ї рідко відкрито сердяться.
14. У нашій сім'ї дуже заохочується незалежність.
15. Життєвий успіх (просування в житті) дуже важливий в нашій сім'ї.
16. Ми рідко ходимо на лекції, спектаклі і концерти.
17. Друзі часто приходять до нас в гості.
18. Ми вважаємо, що сім'я не несе відповідальності за своїх членів.
19. Ми, як правило, дуже охайні і організовані.
20. Число правил, яким ми слідуємо в нашій сім'ї, невелике.
21. Ми вкладаємо багато енергії в домашні справи.
22. Важко «розрядитися» удома, не роздратовуючи кого-небудь.
23. Члени нашої сім'ї інколи настільки розсердяться, що можуть кидати речі.
24. У нашій сім'ї ми обдумуємо свої справи поодиночі.
25. Для нас не дуже важливо, скільки заробляє людина.
26. У нашій сім'ї вважається дуже важливим дізнаватися про нові речі, події, факти.
27. Ніхто в нашій сім'ї не займається активно спортом, бігом, грою в бадмінтон і так далі.
28. Ми часто говоримо на морально-етичні теми.

29. У нашому будинку часто важко буває знайти річ, яка потрібна в даний момент.
30. У нас є один член сім'ї, який приймає більшість рішень.
31. У нашій сім'ї існує відчуття єдності.
32. Ми розповідаємо один одному про свої особисті проблеми.
33. Члени нашої сім'ї рідко виходять з себе.
34. У нашій сім'ї ми йдемо і приходимо, коли захочемо.
35. У будь-якій справі ми віримо в змагання і девіз «Хай переможе сильніший».
36. Ми не дуже цікавимося культурним життям.
37. Ми часто ходимо в кіно, театр, туристичні походи, на спортивні заходи і так далі.
38. Висока моральність не є пріоритетом нашої сім'ї.
39. Бути пунктуальним в нашій сім'ї дуже важливо.
40. У нашому будинку все робиться по одному і назавжди заведеному порядку.
41. Ми рідко викликаємося добровільно, коли щось потрібно зробити удома.
42. Якщо нам хочеться щось зробити експромтом, ми часто збираємося і робимо це.
43. Члени нашої сім'ї часто критикують один одного.
44. У нашій сім'ї дуже мало таємниць.
45. Ми завжди прагнемо робити справу так, щоб наступного разу вийшло набагато краще.
46. У нас рідко бувають інтелектуальні дискусії.
47. Всі в нашій сім'ї мають одне або декілька хоббі.
48. У членів сім'ї строгі поняття про те, що правильно і що неправильно.
49. У нашій сім'ї всі часто змінюють думку про домашні справи.
50. У нашій сім'ї надається велике значення дотриманню правил.
51. Ми прагнемо робити все в ім'я згуртованості нашої сім'ї.
52. Якщо у нас в сім'ї починаєш скаржитися, хтось зазвичай турбується.

53. Члени нашої сім'ї іноді можуть вдарити один одного.
54. Члени нашої сім'ї зазвичай покладаються самі на себе, якщо виникає якась проблема.
55. Членів нашої сім'ї мало хвилює просування по роботі, шкільні відмітки і так далі.
56. Хтось в нашій сім'ї грає на музичному інструменті.
57. Члени нашої сім'ї приймають малу участь в розважальних заходах.
58. Ми переконані, що існують деякі речі, які потрібно приймати на віру.
59. Члени нашої сім'ї мають свої кімнати в порядку.
60. У сімейних рішеннях всі мають рівне право голосу.
61. У нашій сім'ї дуже слабо розвинений дух колективізму.
62. У нашій сім'ї відкрито обговорюються грошові справи і оплата рахунків.
63. Якщо в нашій сім'ї виникають розбіжності, ми прагнемо «злагодити кути» і зберегти мир.
64. Члени нашої сім'ї посилено заохочують один одного відстоювати свої права.
65. У нашій сім'ї ми не дуже прагнемо до успіху.
66. Члени сім'ї часто ходять в бібліотеку.
67. Члени сім'ї іноді відвідують курси або беруть уроки по своїх інтересах і захопленнях (окрім школи).
68. У нашій сім'ї у кожного свої поняття про те, що правильно і що неправильно.
69. Обов'язки кожного в нашій сім'ї чітко визначені.
70. У нашій сім'ї ми можемо робити те, що хочемо.
71. Ми рідко по-справжньому ладнаємо один з одним.
72. У нашій сім'ї ми зазвичай стежимо за тим, що говоримо один одному.
73. Члени сім'ї часто намагаються бути в чомусь вище або перевершити один іншого.
74. У нашому будинку важко побути одному, щоб це кого-небудь не образило.
75. «Справі – час, потісі – година» - таке правило нашої сім'ї.

76. Дивитися телевізор вважається в нашій сім'ї важливішим, ніж читати.
77. Члени сім'ї часто виходять «в світ».
78. Наша сім'я дотримується строгих моральних правил.
79. У нашій сім'ї з грошима звертаються не дуже дбайливо.
80. У нашій сім'ї панує правило: «Всякий цвіркун знає свою жердину!».
81. У нашій сім'ї всім приділяється достатньо багато часу і увагу.
82. У нашій сім'ї часто виникають спонтанні дискусії (експромти).
83. У нашій сім'ї ми вважаємо, що підвищенням голосу нічого не доб'ється.
84. У нашій сім'ї не заохочується, щоб кожен висловлювався сам за себе.
85. Членів нашої сім'ї часто порівнюють з іншими людьми відносно того, як вони встигають на роботі або в школі.
86. У нашій сім'ї по-справжньому люблять музику, живопис, літературу.
87. Головна форма розваги у нас – дивитися телевізор або слухати радіо.
88. Члени нашої сім'ї вірять в перемогу справедливості.
89. У нашій сім'ї посуд миється відразу після їжі.
90. У нашій сім'ї небагато що проходить безкарно.

Опрацювання результатів тесту

При опрацюванні даних дослідження для кожної шкали обчислюється показник, який виходить шляхом складання відповідей, що враховуються, за всіма пунктами відповідної шкали. Потім обчислюються середні показники для всіх членів сім'ї і викреслюється сімейний профіль, який порівнюється з середніми значеннями нормативного профілю (таблиця 5).

ДОДАТОК Б

Результати описової статистики

Показники	К-сть осіб (N)	Середнє значення	Мінімальне значення	Максимальне значення	Стандартне відхилення
Роздратування	55	54,16	9	75	16,476
Індекс агресивності	55	61,10	22	86	15,622
Індекс ворожості	55	62,31	18	91	17,021
Ригідність	55	10,00	5	16	2,887
Схильність до суїцид. поведінки	55	43,60	22	65	11,146
Згуртованість	55	4,22	1	7	1,98
Експресивність	55	4,60	2	8	1,435
Конфлікт	55	4,42	1	8	1,997
Незалежність	55	4,47	1	7	1,643
Стійкість до стресу	55	4,84	0	8	2,91
Сором'язливість	55	4,51	2	8	1,464
Відкритість	55	9,09	4	13	2,230
Саморегуляція	55	6,20	3	9	1,568
Екстраверсія\Інтраверсія	55	9,25	2	13	3,295
Маскульність/фемінність	55	5,25	3	8	1,430

Таблиця 1.

Descriptive Statistics						
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	
вік	55	12	19	16,04	1,895	
ФА	55	11	99	45,42	22,49	
НА	55	13	117	75,87	20,442	
ВА	55	16	96	61,42	19,606	
Негативізм	55	0	80	37,45	25,256	
Роздратування	55	9	72	54,16	16,476	
Підозрілість	55	22	99	57,6	19,855	
Образ	55	13	104	66,65	22,663	
Почуття провин	55	33	99	62,8	18,896	
ІА	55	22	86	61,1	15,622	
ІВ	55	18	91	62,31	17,021	
Тривожність	55	4	20	11,6	3,685	
Фрустрація	55	2	19	10,91	4,088	
Агресія	55	4	19	10,13	4,137	
Ригідність	55	5	16	10	2,887	
Схил.до.суїцид.	55	22	65	43,6	11,146	
Згуртованість	55	1	7	4,22	1,988	
експресивність	55	2	8	4,6	1,435	
Конфлікт	55	1	8	4,42	1,997	
Незалежність	55	1	7	4,47	1,643	
Орієнт.на.досяг	55	0	7	3,8	2,112	
ітелект.культ.орі	55	1	9	4,35	2,287	
орієнт.акт.відпо	55	1	9	4,82	2,091	
мораль.етич.ас	55	1	7	3,84	1,803	
Організація	55	2	6	3,65	1,174	
Контроль	55	1	14	7,84	4,144	
Психопатизація	55	0	12	6,35	2,817	
Невротичність	55	1	15	9,07	3,888	
Репресивність	55	2	14	8,96	3,3	
Емоц.стійкість	55	0	11	5,87	2,45	
спілкування	55	0	13	6,64	3,694	
стійкість до стр	55	0	8	4,84	2,291	
Соромязливість	55	2	8	4,51	1,464	
РА	55	2	10	5,53	2,053	
Відкритість	55	4	13	9,09	2,23	
Саморегуляція	55	3	9	6,2	1,568	
Екстраверсія.Ін	55	2	13	9,25	3,295	

Таблиця 2 .

стать

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Жінка	29	52,7	52,7	52,7
	Чоловік	26	47,3	47,3	100,0
	Total	55	100,0	100,0	

Таблиця 3.

вік

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	12	3	5,5	5,5	5,5
	13	4	7,3	7,3	12,7
	14	5	9,1	9,1	21,8
	15	7	12,7	12,7	34,5
	16	9	16,4	16,4	50,9
	17	15	27,3	27,3	78,2
	18	8	14,5	14,5	92,7
	19	4	7,3	7,3	100,0
	Total	55	100,0	100,0	

Таблиця 4.

Кореляційна матриця даних

ID	Region	City	District	Type	Status	Performance Metrics (Q1-Q4)										Financial Data (Q1-Q4)										Operational Data (Q1-Q4)										Human Resources (Q1-Q4)										Logistics & Supply Chain (Q1-Q4)										Environmental & Social (Q1-Q4)										Overall Summary (Q1-Q4)																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																		
						M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7	O8	O9	O10	H1	H2	H3	H4	H5	H6	H7	H8	H9	H10	L1	L2	L3	L4	L5	L6	L7	L8	L9	L10	E1	E2	E3	E4	E5	E6	E7	E8	E9	E10	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	S10	OS1	OS2	OS3	OS4	OS5	OS6	OS7	OS8	OS9	OS10																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																															
001	Region A	City A	District A	Type A	Status A	0.12	0.15	0.18	0.21	0.24	0.27	0.30	0.33	0.36	0.39	0.42	0.45	0.48	0.51	0.54	0.57	0.60	0.63	0.66	0.69	0.72	0.75	0.78	0.81	0.84	0.87	0.90	0.93	0.96	0.99	1.02	1.05	1.08	1.11	1.14	1.17	1.20	1.23	1.26	1.29	1.32	1.35	1.38	1.41	1.44	1.47	1.50	1.53	1.56	1.59	1.62	1.65	1.68	1.71	1.74	1.77	1.80	1.83	1.86	1.89	1.92	1.95	1.98	2.01	2.04	2.07	2.10	2.13	2.16	2.19	2.22	2.25	2.28	2.31	2.34	2.37	2.40	2.43	2.46	2.49	2.52	2.55	2.58	2.61	2.64	2.67	2.70	2.73	2.76	2.79	2.82	2.85	2.88	2.91	2.94	2.97	3.00	3.03	3.06	3.09	3.12	3.15	3.18	3.21	3.24	3.27	3.30	3.33	3.36	3.39	3.42	3.45	3.48	3.51	3.54	3.57	3.60	3.63	3.66	3.69	3.72	3.75	3.78	3.81	3.84	3.87	3.90	3.93	3.96	3.99	4.02	4.05	4.08	4.11	4.14	4.17	4.20	4.23	4.26	4.29	4.32	4.35	4.38	4.41	4.44	4.47	4.50	4.53	4.56	4.59	4.62	4.65	4.68	4.71	4.74	4.77	4.80	4.83	4.86	4.89	4.92	4.95	4.98	5.01	5.04	5.07	5.10	5.13	5.16	5.19	5.22	5.25	5.28	5.31	5.34	5.37	5.40	5.43	5.46	5.49	5.52	5.55	5.58	5.61	5.64	5.67	5.70	5.73	5.76	5.79	5.82	5.85	5.88	5.91	5.94	5.97	6.00	6.03	6.06	6.09	6.12	6.15	6.18	6.21	6.24	6.27	6.30	6.33	6.36	6.39	6.42	6.45	6.48	6.51	6.54	6.57	6.60	6.63	6.66	6.69	6.72	6.75	6.78	6.81	6.84	6.87	6.90	6.93	6.96	6.99	7.02	7.05	7.08	7.11	7.14	7.17	7.20	7.23	7.26	7.29	7.32	7.35	7.38	7.41	7.44	7.47	7.50	7.53	7.56	7.59	7.62	7.65	7.68	7.71	7.74	7.77	7.80	7.83	7.86	7.89	7.92	7.95	7.98	8.01	8.04	8.07	8.10	8.13	8.16	8.19	8.22	8.25	8.28	8.31	8.34	8.37	8.40	8.43	8.46	8.49	8.52	8.55	8.58	8.61	8.64	8.67	8.70	8.73	8.76	8.79	8.82	8.85	8.88	8.91	8.94	8.97	9.00	9.03	9.06	9.09	9.12	9.15	9.18	9.21	9.24	9.27	9.30	9.33	9.36	9.39	9.42	9.45	9.48	9.51	9.54	9.57	9.60	9.63	9.66	9.69	9.72	9.75	9.78	9.81	9.84	9.87	9.90	9.93	9.96	9.99	10.02	10.05	10.08	10.11	10.14	10.17	10.20	10.23	10.26	10.29	10.32	10.35	10.38	10.41	10.44	10.47	10.50	10.53	10.56	10.59	10.62	10.65	10.68	10.71	10.74	10.77	10.80	10.83	10.86	10.89	10.92	10.95	10.98	11.01	11.04	11.07	11.10	11.13	11.16	11.19	11.22	11.25	11.28	11.31	11.34	11.37	11.40	11.43	11.46	11.49	11.52	11.55	11.58	11.61	11.64	11.67	11.70	11.73	11.76	11.79	11.82	11.85	11.88	11.91	11.94	11.97	12.00	12.03	12.06	12.09	12.12	12.15	12.18	12.21	12.24	12.27	12.30	12.33	12.36	12.39	12.42	12.45	12.48	12.51	12.54	12.57	12.60	12.63	12.66	12.69	12.72	12.75	12.78	12.81	12.84	12.87	12.90	12.93	12.96	12.99	13.02	13.05	13.08	13.11	13.14	13.17	13.20	13.23	13.26	13.29	13.32	13.35	13.38	13.41	13.44	13.47	13.50	13.53	13.56	13.59	13.62	13.65	13.68	13.71	13.74	13.77	13.80	13.83	13.86	13.89	13.92	13.95	13.98	14.01	14.04	14.07	14.10	14.13	14.16	14.19	14.22	14.25	14.28	14.31	14.34	14.37	14.40	14.43	14.46	14.49	14.52	14.55	14.58	14.61	14.64	14.67	14.70	14.73	14.76	14.79	14.82	14.85	14.88	14.91	14.94	14.97	15.00	15.03	15.06	15.09	15.12	15.15	15.18	15.21	15.24	15.27	15.30	15.33	15.36	15.39	15.42	15.45	15.48	15.51	15.54	15.57	15.60	15.63	15.66	15.69	15.72	15.75	15.78	15.81	15.84	15.87	15.90	15.93	15.96	15.99	16.02	16.05	16.08	16.11	16.14	16.17	16.20	16.23	16.26	16.29	16.32	16.35	16.38	16.41	16.44	16.47	16.50	16.53	16.56	16.59	16.62	16.65	16.68	16.71	16.74	16.77	16.80	16.83	16.86	16.89	16.92	16.95	16.98	17.01	17.04	17.07	17.10	17.13	17.16	17.19	17.22	17.25	17.28	17.31	17.34	17.37	17.40	17.43	17.46	17.49	17.52	17.55	17.58	17.61	17.64	17.67	17.70	17.73	17.76	17.79	17.82	17.85	17.88	17.91	17.94	17.97	18.00	18.03	18.06	18.09	18.12	18.15	18.18	18.21	18.24	18.27	18.30	18.33	18.36	18.39	18.42	18.45	18.48	18.51	18.54	18.57	18.60	18.63	18.66	18.69	18.72	18.75	18.78	18.81	18.84	18.87	18.90	18.93	18.96	18.99	19.02	19.05	19.08	19.11	19.14	19.17	19.20	19.23	19.26	19.29	19.32	19.35	19.38	19.41	19.44	19.47	19.50	19.53	19.56	19.59	19.62	19.65	19.68	19.71	19.74	19.77	19.80	19.83	19.86	19.89	19.92	19.95	19.98	20.01	20.04	20.07	20.10	20.13	20.16	20.19	20.22	20.25	20.28	20.31	20.34	20.37	20.40	20.43	20.46	20.49	20.52	20.55	20.58	20.61	20.64	20.67	20.70	20.73	20.76	20.79	20.82	20.85	20.88	20.91	20.94	20.97	21.00	21.03	21.06	21.09	21.12	21.15	21.18	21.21	21.24	21.27	21.30	21.33	21.36	21.39	21.42	21.45	21.48	21.51	21.54	21.57	21.60	21.63	21.66	21.69	21.72	21.75	21.78	21.81	21.84	21.87	21.90	21.93	21.96	21.99	22.02	22.05	22.08	22.11	22.14	22.17	22.20	22.23	22.26	22.29	22.32	22.35	22.38	22.41	22.44	22.47	22.50	22.53	22.56	22.59	22.62	22.65	22.68	22.71	22.74	22.77	22.80	22.83	22.86	22.89	22.92	22.95	22.98	23.01	23.04	23.07	23.10	23.13	23.16	23.19	23.22	23.25	23.28	23.31	23.34	23.37	23.40	23.43	23.46	23.49	23.52	23.55	23.58	23.61	23.64	23.67	23.70	23.73	23.76	23.79	23.82	23.85	23.88	23.91	23.94	23.97	24.00	24.03	24.06	24.09	24.12	24.15	24.18	24.21	24.24	24.27	24.30	24.33	24.36	24.39	24.42	24.45	24.48	24.51	24.54	24.57	24.60	24.63	24.66	24.69	24.72	24.75	24.78	24.81	24.84	24.87	24.90	24.93	24.96	24.99	25.02	25.05	25.08	25.11	25.14	25.17	25.20	25.23	25.26	25.29	25.32	25.35	25.38	25.41	25.44	25.47	25.50	25.53	25.56	25.59	25.62	25.65	25.68	25.71	25.74	25.77	25.80	25.83	25.86	25.89	25.92	25.95	25.98	26.01	26.04	26.07	26.10	26.13	26.16	26.19	26.22	26.25	26.28	26.31	26.34	26.37	26.40	26.43	26.46	26.49	26.52	26.55	26.58	26.61	26.64	26.67	26.70	26.73	26.76	26.79	26.82	26.85	26.88	26.91	26.94	26.97	27.00	27.03	27.06	27.09	27.12	27.15	27.18	27.21	27.24	27.27	27.30	27.33	27.36	27.39	27.42	27.45	27.48	27.51	27.54	27.57	27.60	27.63	27.66	27.69	27.72	27.75	27.78	27.81	27.84	27.87	27.90	27.93	27.96	27.99	28.02	28.05	28.08	28.11	28.14	28.17	28.20	28.23	28.26	28.29	28.32	28.35	28.38	28.41	28.44	28.47	28.50	28.53	28.56	28.59	28.62	28.65	28.68	28.71	28.74	28.77	28.80	28.83	28.86	28.89	28.92	28.95	28.98	29.01	29.04	29.07	29.10	29.13	29.16	29.19	29.22	29.25	29.28	29.31	29.34	29.37	29.40	29.43	29.46	29.49	29.52	29.55	29.58	29.61	29.64	29.67	29.70	29.73	29.76	29.79	29.82	29.85	29.88	29.91	29.94	29.97	30.00	30.03	30.06	30.09	30.12	30.15	30.18	30.21	30.24	30.27	30.30	30.33	30.36	30.39	30.42	30.45	30.48	30.51	30.54	30.57	30.60	30.63	30.66	30.69	30.72	30.75	30.78	30.81	30.84	30.87	30.90	30.93	30.96	30.99	31.02	31.05	31.08	31.11	31.14	31.17	31.20	31.23	31.26	31.29	31.32	31.35	31.38	31.41	31.44	31.47	31.50	31.53	31.56	31.59	31.62	31.65	31.68	31.71	31.74	31.77	31.80	31.83	31.86	31.89	31.92	31.95	31.98	32.01	32.04	32.07	32.10	32.13	32.16	32.19	32.22	32.25	32.28	32.31	32.34	32.37	32.40	32.43	32.46	32.49	32.52	32.55	32.58	32.61	32.64	32.67	32.70	32.73	32.76	32.79	32.82	32.85	32.88	32.91	32.94	32.97	33.00	33.03	33.06	33.09	33.12	33.15	33.18	33.21	33.24	33.27	33.30	33.33	33.36	33.39	33.42	33.45	33.48	33.51	33.54	33.57	33.60	33.63	33.66	33.69	33.72	33.75	33.78	33.81	33.84	33.87	33.90	33.93	33.96	33.99	34.02	34.05	34.08	34.11	34.14	34.17	34.20	34.23	34.26	34.29	34.32	34.35	34.38	34.41	34.44	34.47	34.50	34.53	34.56	34.59	34.62	34.65	34.68	34.71	34.74	34.77	34.80	34.83	34.86	34.89	34.92	34.95	34.98	35.01	35.04	35.07	35.10	35.13	35.16	35.19	35.22	35.25	35.28	35.31	35.34	35.37	35.40	35.43	35.46	35.49	35.52	35.55	35.58	35.61	35.64	35.67	35.70	35.73	35.76	35.79	35.82	35.85	35.88	35.91	35.94	35.97	36.00	36.03	36.06</

ДОДАТОК Г

Результати порівняльного аналізу за Т-критерієм Стьюдента
Результати порівняльного аналізу діагностичних показників у
респондентів різного віку

Group Statistics					
	вік	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
ФА	1	28	46,36	22,073	4,171
	2	27	44,44	23,295	4,483
ВА	1	28	62	19,911	3,763
	2	27	60,81	19,645	3,781
НА	1	28	76,61	19,807	3,743
	2	27	75,11	21,432	4,125
Негативізм	1	28	39,29	25,229	4,768
	2	27	35,56	25,621	4,931
Роздратування	1	28	54,64	16,6	3,137
	2	27	53,67	16,648	3,204
Підозрілість	1	28	58,54	19,182	3,625
	2	27	56,63	20,85	4,012
Образа	1	28	66,86	22,852	4,319
	2	27	66,44	22,898	4,407
Почуття провин	1	28	61,68	19,249	3,638
	2	27	63,96	18,816	3,621
ІА	1	28	61,4	15,507	2,931
	2	27	60,78	16,03	3,085
ІВ	1	28	63,05	16,882	3,19
	2	27	61,54	17,451	3,358
Тривожність	1	28	11,5	3,18	0,601
	2	27	11,7	4,205	0,809
Фрустрація	1	28	10,68	3,982	0,753
	2	27	11,15	4,258	0,819
Агресія	1	28	10,46	4,558	0,881
	2	27	9,78	3,704	0,713
Ригідність	1	28	9,79	2,713	0,513
	2	27	10,22	3,093	0,595
Схил до суїцид.	1	28	43,39	9,425	1,781
	2	27	43,81	12,872	2,477
Згуртованість	1	28	4,04	1,815	0,343
	2	27	4,41	2,171	0,418
експресивність	1	28	4,39	1,315	0,248
	2	27	4,81	1,545	0,297
Конфлікт	1	28	4,18	2,001	0,378
	2	27	4,67	2	0,385

ДОДАТОК Д

**Результати порівняльного аналізу за Т-критерієм Стьюдента
діагностичних показників у респондентів різної статі**

Group Statistics	стать	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
ФА	1	26	42,35	22,763	4,464
	2	29	48,17	22,276	4,137
ВА	1	26	61,31	15,189	2,979
	2	29	61,52	23,137	4,296
НА	1	26	76	17,897	3,51
	2	29	75,76	22,801	4,234
Негативізм	1	26	32,31	22,682	4,448
	2	29	42,07	26,91	4,997
Роздратування	1	26	52,96	16,365	3,209
	2	29	55,24	16,79	3,118
Підозрілість	1	26	52,46	21,399	4,197
	2	29	62,21	17,461	3,242
Образа	1	26	63	21,657	4,247
	2	29	69,93	23,414	4,348
Почуття провин	1	26	61,77	17,621	3,456
	2	29	63,72	20,236	3,758
ІА	1	26	59,99	13,78	2,703
	2	29	62,09	17,291	3,211
ІВ	1	26	57,73	16,751	3,285
	2	29	66,41	16,471	3,059
Тривожність	1	26	11,88	4,17	0,818
	2	29	11,34	3,243	0,602
Фрустрація	1	26	11	4,569	0,896
	2	29	10,83	3,685	0,684
Агресія	1	26	9,69	3,998	0,784
	2	29	10,52	4,29	0,797
Ригідність	1	26	10,15	3,283	0,644
	2	29	9,86	2,532	0,47
Схил до суїцид.	1	26	43,69	12,601	2,471
	2	29	43,52	9,891	1,837
Згуртованість	1	26	4,08	1,875	0,368
	2	29	4,34	2,109	0,392
експресивність	1	26	4,5	1,364	0,267
	2	29	4,69	1,514	0,281
Конфлікт	1	26	4,35	2,038	0,4
	2	29	4,48	1,993	0,37
Незалежність	1	26	4,5	1,581	0,31

ДОДАТОК Е

Факторний аналіз даних

Total Variance Explained											
Component	Initial Eigenvalues				Extraction Sums of Squared Loadings				Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %		Total	% of Variance	Cumulative %		Total	% of Variance	Cumulative %
1	10,28	27,731	27,731		10,28	27,731	27,731		6,947	18,775	18,775
2	4,429	11,97	39,701		4,429	11,97	39,701		4,965	13,419	32,195
3	4,145	11,202	50,903		4,145	11,202	50,903		4,414	11,929	44,124
4	2,942	7,951	58,854		2,942	7,951	58,854		2,968	8,021	52,145
5	2,388	6,453	65,307		2,388	6,453	65,307		2,153	5,819	57,964
6	1,668	4,508	69,815		1,668	4,508	69,815		2,098	5,67	63,633
7	1,445	3,904	73,719		1,445	3,904	73,719		2,008	5,426	69,059
8	1,221	3,301	77,02		1,221	3,301	77,02		1,985	5,364	74,423
9	1,1	2,974	79,994		1,1	2,974	79,994		1,735	4,688	79,111
10	1,059	2,861	82,855		1,059	2,861	82,855		1,385	3,744	82,855
11	0,911	2,463	85,318								
12	0,844	2,282	87,6								
13	0,612	1,654	89,254								
14	0,595	1,607	90,861								
15	0,547	1,479	92,341								
16	0,483	1,306	93,647								
17	0,413	1,116	94,763								
18	0,372	1,005	95,767								
19	0,341	0,923	96,69								
20	0,253	0,683	97,373								
21	0,21	0,569	97,942								
22	0,167	0,452	98,393								
23	0,153	0,415	98,808								
24	0,101	0,273	99,081								
25	0,093	0,25	99,331								
26	0,07	0,189	99,521								
27	0,06	0,163	99,684								
28	0,04	0,108	99,792								
29	0,022	0,059	99,852								
30	0,019	0,053	99,904								
31	0,015	0,042	99,946								
32	0,008	0,02	99,967								
33	0,007	0,018	99,984								
34	0,003	0,008	99,992								
35	0,002	0,005	99,997								
36	0,001	0,002	100								

Rotated Component Matrix										
	Component									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ФА	0,118	-0,072	0,737	0,064	-0,116	-0,079	0,01	-0,046	-0,113	0,301
ВА	0,076	-0,053	0,645	0,009	-0,179	0,13	0,321	0,208	-0,088	-0,137
НА	0,065	-0,007	0,737	-0,061	0,174	0,022	-0,352	0,03	0,1	0,238
Негативізм	0,01	0,093	0,727	0,043	0,16	0,228	-0,149	0,242	0,105	-0,136
Роздратування	0,291	-0,222	0,471	0,092	-0,089	0,343	-0,14	0,084	-0,003	-0,068
Підозрілість	0,21	0,153	0,718	0,082	0,219	0,191	0,065	-0,143	0,1	-0,329
Образа	0,253	-0,011	0,268	-0,104	-0,024	0,808	-0,03	0,041	-0,048	0,152
Почуття провин	0,198	-0,013	0,138	0,092	-0,034	0,091	0,022	-0,081	0,099	0,869
ІА	0,085	-0,072	0,932	0,045	-0,055	0,057	-0,025	0,027	-0,087	0,208
ІВ	0,279	0,073	0,593	-0,021	0,107	0,661	0,011	-0,066	0,019	-0,083
Тривожність	0,821	-0,052	0,112	0,052	-0,147	0,179	-0,199	-0,125	0,012	0,21
Фрустрація	0,751	-0,105	0,137	0,045	-0,089	0,363	0,043	0,122	-0,003	0,001
Агресія	0,416	-0,271	0,232	0,329	0,366	-0,215	-0,046	0,453	-0,062	-0,035
Ригідність	0,816	0,107	0,031	-0,076	-0,126	-0,268	0,169	0,102	0,144	0,024
Схил до суїцид	0,907	-0,157	0,169	0,137	0,045	0,047	-0,007	0,212	0,022	0,058
Згуртованість	-0,099	0,884	0,018	-0,095	-0,12	-0,022	0,243	-0,086	-0,045	0,09
експресивність	-0,083	0,264	-0,068	0,218	-0,836	-0,013	0,07	-0,04	0,122	0,078
Конфлікт	-0,261	0,743	0,003	-0,003	-0,163	0,18	-0,084	-0,034	-0,353	-0,109
Незалежність	-0,121	0,081	-0,082	0,312	0,079	-0,019	0,822	-0,112	0,158	0,079
Орієнт. на досяг	-0,189	0,834	-0,048	-0,102	-0,063	0,066	-0,091	0,074	0,284	-0,154
ітелект. культ. орі	-0,082	0,811	0,034	0,106	0,289	-0,172	-0,216	-0,216	-0,031	0,015
орієнт. акт. відно	-0,208	0,597	-0,15	0,063	0,027	-0,185	0,577	0,086	0,278	-0,154
мораль. етич. ас	-0,667	0,419	-0,081	-0,04	-0,243	0,139	0,415	0,107	-0,056	0,038
Організація	0,018	0,067	-0,042	0,793	-0,12	0,052	0,073	-0,226	0,307	-0,141
Контроль	-0,166	0,87	0,006	-0,075	-0,107	-0,031	0,248	-0,115	-0,037	0,085
Невротичність	0,767	-0,254	0,05	-0,282	-0,195	0,204	-0,227	-0,064	0,083	0,047
Психопатизація	0,131	-0,308	0,152	0,226	0,079	0,272	-0,11	0,697	0,137	-0,078
Репресивність	0,679	-0,399	0,108	0	0,059	0,252	-0,126	0,212	0,251	0,132
Емоц. стійкість	0,644	-0,168	0,194	0,259	0,284	0,266	0,029	0,091	-0,3	-0,031
спілкування	-0,379	0,283	-0,092	0,373	0,548	-0,045	0,212	0,127	-0,225	0,011
стійкість до стр	-0,547	0,241	-0,098	0,209	0,075	-0,081	0,253	0,399	0,466	0,006
РА	0,31	-0,054	0,199	0,733	0,041	-0,07	0,179	0,327	-0,087	0,113
Соромязливість	0,195	-0,091	0,01	0,093	-0,262	-0,006	0,151	-0,043	0,838	0,101
Відкритість	0,503	-0,068	0,106	-0,156	0,129	-0,188	-0,009	0,647	-0,211	-0,083
Саморегуляція	-0,287	0,004	-0,002	0,51	0,594	0,083	0,185	0,324	-0,139	0,062
Екстраверсія. Ін	0,758	-0,325	0,142	-0,347	0,073	0,21	-0,01	0,154	0,058	0,018
маскулізм. фемі	-0,289	-0,285	0,096	0,8	0,017	-0,092	0,086	0,124	-0,01	0,203
Extraction Method: Principal Component Analysis.										
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.										